

บทที่ 2

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ การเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อม ก่อนทศวรรษ 2520

ความนำ

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกล่าวได้ว่า เป็นประเด็นสำคัญในการทำความเข้าใจการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย ในบทนี้จะได้ให้ภาพหรืออธิบายลักษณะการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ การเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในช่วงก่อนทศวรรษ 2520 ว่ามีลักษณะอย่างไร

2.1 นิยามและวิถึคิดว่าด้วยธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่

ก่อนที่จะกล่าวถึงนิยามและวิถึคิดว่าด้วยธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่ ลำดับแรกที่จะกล่าวถึงคือ จากวิวัฒนาการของสังคมโลกนับจากคริสต์ศตวรรษที่ 15 - 19 ซึ่งถือเป็นช่วงเวลาที่ยาว ก้าวเข้าสู่ช่วงเวลาที่ยาวกว่า "สมัยใหม่" นั้นการจัดระเบียบทางการเมืองและสังคมของโลกตะวันตกส่วนใหญ่จะทำในรูปแบบของรัฐชาติ (Nation State) ซึ่งมีลักษณะสำคัญอยู่ที่การมีดินแดนที่แน่นอน มีประชากร มีรัฐบาลที่มีอำนาจควบคุมเหนือดินแดนและประชากรของรัฐ มีอำนาจอธิปไตยที่ใช้จัดการภายในทุกพื้นที่ของรัฐได้อย่างเป็นอิสระ รวมไปถึงการที่ประชากรมีสำนึกความเป็นชาติที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน¹ สำหรับในกรณีของประเทศไทยนั้นรัฐสมัยใหม่เป็นสิ่งที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยมีลักษณะสำคัญคือ การที่ส่วนต่างๆ ของรัฐถูกยึดเหนี่ยวเข้าด้วยกัน ผ่านอำนาจบังคับทางกฎหมายและระบบราชการโดยมีเส้นกันเขตแดนที่แน่นอนชัดเจนและมีการสร้างสำนึกความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้แก่คนในรัฐ² ในขณะที่หากพิจารณาในเชิงพัฒนาการของประเทศไทยสมัยใหม่กล่าว

¹ริเช นูชเปียม, การเมืองโลกหลังสมัยใหม่ (กรุงเทพฯ: ศิลปสยามบรรจุกัณฑ์และการพิมพ์จำกัด, 2541), หน้า 37 - 45.

²สมเกียรติ วันทะนะ, "รัฐไทย: นามธรรมและรูปธรรม," รัฐศาสตร์สาร 14, 3 - 15, 1 (กันยายน 2531 - เมษายน 2532); 194-201; สมเกียรติ วันทะนะ, "เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก," ใน อยู่เมืองไทย รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี, สมบัติ จันทร์วงศ์ และชัยวัฒน์ สถาอานันท์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 71 - 123.

ได้ว่ารัฐสมัยใหม่จำแนกได้เป็น2ช่วงเวลาตามลักษณะของการใช้อำนาจการปกครองคือ ช่วงรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (พ.ศ. 2435 - 2475) ซึ่งอำนาจการปกครองเป็นการรวมศูนย์ที่องค์พระมหากษัตริย์และช่วงรัฐประชาธิปไตย (ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา) ซึ่งการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตยที่อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนและรัฐบาลบริหารปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญ³

อีกประเด็นหนึ่งที่จะต้องทำความเข้าใจคือ ก่อนหน้า พ.ศ. 2525 กล่าวได้ว่าความรับรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับ "สิ่งแวดล้อม" มีขอบเขตที่แคบกว่าความรู้และความเข้าใจในยุคปัจจุบันที่สะท้อนให้เห็นในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ที่ให้ความหมายของสิ่งแวดล้อมโดยครอบคลุมทั้งสิ่งที่อยู่รอบตัวมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นเองและที่มนุษย์สร้างขึ้น ดังที่พบว่าพจนานุกรมฉบับดังกล่าวได้อธิบายว่า "สิ่งแวดล้อม" หมายถึง "สิ่งต่างๆที่มีลักษณะทางกายภาพและชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์ได้ทำขึ้น"⁴ ในขณะที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ไม่ปรากฏคำว่า "สิ่งแวดล้อม" อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณานิยามสิ่งแวดล้อมในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ที่กล่าวถึงคำว่า "สิ่งแวดล้อม" ครอบคลุมทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์ได้ทำขึ้น โดยค้นในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 จะพบคำว่า "ธรรมชาติ" ซึ่งหมายถึง "ของที่เกิดขึ้นเองตามวิสัยโลก เช่น คน สัตว์ ต้นไม้"⁵

จากคำที่พบในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ได้แสดงให้เห็นว่ารัฐสมัยใหม่ในช่วงรัฐประชาธิปไตยนั้นมีความรับรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับ "สิ่งแวดล้อม" ต่างจากความรับรู้และความเข้าใจของสังคมตั้งแต่กลางทศวรรษ 2520 (จนถึงปัจจุบัน) โดยที่ขอบเขตความรู้ในช่วงรัฐ

³ สมเกียรติ วันทะนะ, "เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก," หน้า93 - 109; ในการอธิบายถึงกฎหมายที่รัฐใช้ในการจัดการธรรมชาติในช่วงรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่จะกล่าวต่อไปข้างหน้าผู้ศึกษาจะกล่าวถึงกฎหมายในช่วงรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยอนุโลมหมายรวมไปถึงกฎหมายที่ตราขึ้นในปีพ.ศ.2417หรือ18ปีก่อนหน้าที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ปรากฏขึ้นอย่างแท้จริงเมื่อมีการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน พ.ศ.2435 เนื่องจากเมื่อมองการปรากฏขึ้นของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในแง่ของกระบวนการคงไม่อาจปฏิเสธได้ว่ารัชกาลที่5ทรงดำเนินกรหลายอย่างในช่วงเวลาที่ผ่านมาเพื่อเป็นพื้นฐานของการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน

⁴ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525, พิมพ์ครั้งที่5 (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2538), หน้า 837.

⁵ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2493, พิมพ์ครั้งที่20 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2524), หน้า 481.

ประชาชาติกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่สืบต่อมาจากขอบเขตความรู้ของรัฐช่วงสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังปรากฏว่าพจนานุกรมที่จัดพิมพ์ในช่วงรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์คือ พจนานุกรมฉบับกรมศึกษาธิการที่จัดพิมพ์เมื่อ ร.ศ. 120 (พ.ศ.2444) ได้นิยามความหมายของ "ธรรมชาติ" ไว้ว่า "ธรรมชาติ, และธรรมชาติ, สิ่งที่เป็นอย่างไรที่เป็นอยู่นั้น"⁶ ถึงแม้ว่า นิยามในพจนานุกรมฉบับกรมศึกษาธิการจะไม่ระบุว่าสภาวะของสิ่ง (ของ) ที่เป็นอยู่นั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองหรือถูกสร้างขึ้นโดยมนุษย์ แต่ก็มีความเป็นไปได้ที่ "ธรรมชาติ" ในความรู้และความเข้าใจในช่วงรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จะหมายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยที่มนุษย์ไม่ได้เป็นผู้ทำให้เกิดขึ้น ดังเห็นได้จากหนังสือเรียนแบบสอนอ่านระดับประถมศึกษาที่ใช้ในช่วงก่อนการปฏิรูปการศึกษา พ.ศ. 2441 ว่า มีการอธิบายเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวและพบเห็นในชีวิตประจำวันของมนุษย์ โดยแบบสอนอ่านเล่มที่ 1 ได้มีการอธิบายให้เด็กนักเรียนได้เข้าใจถึงพืช สัตว์ ผลไม้ ต้นไม้ ฯลฯ ซึ่งความรู้ดังกล่าวจะมีการผลิตซ้ำและขยายความเพิ่มเติมเมื่อมีการปฏิรูปการศึกษาในปีพ.ศ.2441 เพื่ออธิบายให้นักเรียนได้เข้าใจถึงสิ่งที่อยู่รอบตัวและพบเห็นในชีวิตประจำวัน สภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศของประเทศไทย รวมทั้งความเปลี่ยนแปลงของสิ่งรอบตัวว่าสิ่งนั้นเกิดขึ้นอย่างไร ดำรงอยู่อย่างไร มีความเหมือนและความต่างจากสิ่งอื่นอย่างไร⁷

ควรกล่าวด้วยว่าในแง่ของขอบเขตความรู้และความเข้าใจ "ธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่" ทั้งช่วงรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์และช่วงรัฐประชาชาติ (ในที่นี้อาจระบุให้แคบลงอีกว่าช่วงรัฐประชาชาติในด้านขอบเขตความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติหมายความว่าช่วงระหว่าง พ.ศ.2475-2525 เนื่องจากนับตั้งแต่ปีพ.ศ.2525มีการใช้คำว่า "สิ่งแวดล้อม" ซึ่งมีขอบเขตกว้างกว่า "ธรรมชาติ") หากพิจารณาโดยเปรียบเทียบกับความรู้และความเข้าใจว่าด้วยธรรมชาติของรัฐในช่วงก่อนหน้าคือช่วงรัฐสมัยจารีตหรือรัฐสมัยโบราณในระดับความหมายของ "ธรรมชาติ" จะเห็นได้ว่าความหมายของ "ธรรมชาติ" ในช่วงเวลาของรัฐจารีตมีความหมายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นเองเช่นเดียวกันกับความหมายในช่วงรัฐสมัยใหม่ ดังปรากฏร่องรอยใน หนังสืออักขรานุเคราะห์ของหมอบรัดเลย์ ซึ่งเป็นการรวบรวมคำและความหมายของคำที่มีการใช้กันในสังคมของรัฐจารีต

⁶พจนานุกรม (ร.ศ.120) ฉบับกรมศึกษาธิการ (กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2541), หน้า 167.

⁷จิราภรณ์ จันทร์สุพัฒน์, "พัฒนาการของสิ่งแวดล้อมศึกษาในหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ระหว่างพุทธศักราช 2441 ถึง 2524," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาสิ่งแวดล้อมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2529), หน้า125 -129.

โดยอธิบายความหมายของ “ธรรมชาติ” ไว้ว่า “ของที่บังเกิดขึ้นเอง เหมือนทองบางตะกาน”⁸

อย่างไรก็ตามแม้ว่า “ธรรมชาติ” ตามนิยามของรัฐสมัยใหม่จะมีความหมายถึงของที่เกิดขึ้นเองเช่นเดียวกับนิยามของรัฐสมัยจารีต หากแต่ข้อสำคัญอยู่ที่ว่าวิธีคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่เป็นการรับรู้และให้ความหมายแก่ “ธรรมชาติ” โดยเน้นลักษณะทางกายภาพบนพื้นฐานความจริงเชิงประจักษ์หรือความจริงเชิงประสบการณ์ ไม่ใช่การมองและอธิบายธรรมชาติบนฐานคิดเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติตามคติไตรภูมิตั้งรัฐสมัยจารีต⁹ รวมทั้งเน้นความสำคัญของมนุษย์ในฐานะองค์ประธาน (Subject) ของโลกและชีวิตในโลก ดังเห็นได้จากเนื้อหาวิทยานิพนธ์ปริญญาตรี หลักสูตรประถมศึกษาในช่วงการปฏิรูปการศึกษา พ.ศ. 2441 ถึงการปรับปรุงหลักสูตรปี พ.ศ.2491 ซึ่งมีการหยิบยกประเด็นประโยชน์และโทษของผลิตผลจากธรรมชาติต่อมนุษย์เป็นหนึ่งในประเด็นหลักในการอธิบายเรื่องธรรมชาติ¹⁰

เช่นเดียวกับที่มีการอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติและปรากฏการณ์ทางธรรมชาติตามหลักความจริงเชิงประจักษ์และความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ดังปรากฏในเนื้อหาวิทยานิพนธ์แบบสอนอ่านและวิทยานิพนธ์หลักสูตรประถมศึกษาว่า การเรียนการสอนเกี่ยวกับธรรมชาตินั้นให้นักเรียนได้เรียนรู้โดยการสังเกตสิ่งที่มีอยู่รอบตัว รวมทั้งการอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติด้วยปัจจัยต่างๆ เช่น อิทธิพลของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ตลอดจนแรงธรรมชาติ เช่น แรงลม ความร้อน ความเย็น ที่มีอิทธิพลต่อการเกิดปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ¹¹

ประเด็นสำคัญของการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่มีอยู่ด้วยกัน 3 ประการ ดังนี้

ประการแรก วิธีคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของรัฐมีความสัมพันธ์กับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับธรรมชาติ โดยปรากฏว่า การจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสมัยใหม่กับธรรมชาติได้เปลี่ยนจากการจัดความสัมพันธ์แบบรัฐจารีตที่อธิบายหรือมองว่าธรรมชาติมีอำนาจเหนือรัฐและเป็นแหล่งอ้างอิงที่มาของสถานะความเป็นผู้นำรัฐ¹² เป็นมโนทัศน์ที่มองว่าอำนาจรัฐมาจาก

⁸แดน บีช แบรดลีย์, **หนังสืออักษรภิธานศรับท์** (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2514), หน้า315.

⁹อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, **นิเวศประวัติศาสตร์: พรมแดนความรู้** (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2545), หน้า18 - 25.

¹⁰จิราภรณ์ จันทร์สุพัฒน์, “พัฒนาการของสิ่งแวดล้อมศึกษาในหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ระหว่างพุทธศักราช 2441 ถึง 2524,” หน้า 126-127.

¹¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 126-128.

ระบบราชการและอำนาจบังคับทางกฎหมายไม่ได้มาจากธรรมชาติ ดังเห็นได้จากการคลี่คลายความสำคัญของคติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมือง ซึ่งในสมัยจารีตนั้น เสาหลักเมืองมีความสำคัญในฐานะสัญลักษณ์ของอำนาจทางธรรมชาติ (เทวดาหรือผี) อันเป็นแหล่งที่มาหรือเครื่องแสดงถึงสถานะความเป็นผู้นำรัฐ รวมทั้งสื่อถึงอำนาจที่พระมหากษัตริย์ทรงมีเหนือดินแดนต่างๆ ในปกครอง ตราบกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการสถาปนาระบบราชการแบบใหม่ ซึ่งส่งผลให้รัฐส่วนกลาง (พระมหากษัตริย์) มีอำนาจทางการเมืองในดินแดนต่างๆ ที่ประกอบเข้าด้วยกันเป็นรัฐสยามได้โดยตรง

การประกอบพิธีกรรมการตั้งเสาหลักเมืองเพื่อแสดงถึงสถานะความเป็นผู้นำรัฐและสัญลักษณ์อำนาจจากราชธานีได้ถูกยกเลิกไป โดยที่คติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองได้ถูกใช้ในการสร้างความรับรู้ถึงความยิ่งใหญ่ของรัฐสยามและความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างดินแดนต่างๆ กับรัฐส่วนกลางอันมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน¹³

กล่าวอีกนัยหนึ่งคือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับธรรมชาติตามวิถีคิดของรัฐสมัยใหม่นั้นรัฐมีอำนาจเหนือธรรมชาติไม่ใช่ธรรมชาติมีอำนาจเหนือรัฐดังวิถีคิดของรัฐจารีต

ประการต่อมา วิถีคิดว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่ได้เปลี่ยนแปลงวิถีคิดว่าด้วยพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ของรัฐอย่างลับซับซ้อนยิ่งกว่าวิถีคิดของรัฐสมัยจารีต กล่าวคือ ในทางหนึ่งรัฐสมัยใหม่ได้สืบทอดวิถีคิดเกี่ยวกับพื้นที่ของรัฐสมัยจารีต ซึ่งแบ่งพื้นที่ของรัฐออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่พื้นที่ทางธรรมชาติ (ป่าและภูเขา) และพื้นที่ทางวัฒนธรรม (บ้านและเมือง) โดยที่พื้นที่และผู้คนในพื้นที่ทางวัฒนธรรมเป็นพื้นที่และผู้คนของรัฐให้ความสำคัญอย่างมากในฐานะพื้นที่และผู้คนในขอบเขตอำนาจรัฐ¹⁴ หากแต่มีการปรับเปลี่ยนเกณฑ์การจำแนกสถานะของพื้นที่

¹²โปรดดู สมเกียรติ วันทะนะ, "พุทธรัฐปริทัศน์: กรอบการวิเคราะห์อำนาจดั้งเดิมในสังคมไทยสยาม," ใน ไทยคดีศึกษา, สุนทรีย์ อาสะวีย์, หม่อมหลวงวัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์, กาญจณี ละอองศรี, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2533), หน้า 197 - 200.

¹³พรพวรรณ เกิดผล, "การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ พ.ศ. 2325-2535," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), หน้า 11-155.

¹⁴โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับวิถีคิดว่าด้วยพื้นที่และผู้คนในพื้นที่ส่วนต่างๆของรัฐจารีต ใน Philip Stott, "Mu'ang and Pa: elite views of nature in a changing Thailand," In Thai Construction of Knowledge, Manas Chitakasem and Andrew Turton (eds.) (London: School of Oriental and Africa Studies, 1991), pp.142-154; ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล, ภาษาของจิตรกรรมไทย การศึกษารหัสของภาพและความ

และคนในพื้นที่แต่ละประเภทโดยใช้ความมีอารยธรรมหรือ “ศิวิไลซ์” เป็นเกณฑ์ อันมีผลให้พื้นที่ทางธรรมชาติเป็นพื้นที่ชายขอบ (Marginal Space) และคนในพื้นที่ทางธรรมชาติเป็นชนพวกอื่นที่อยู่ในดินแดนของสยาม (The Others Within) ซึ่งไม่ได้รับการเอาใจใส่จากรัฐบาลส่วนกลางและไม่มีสิทธิในสิ่งที่เป็สิทธิอำนาจของรัฐสยาม¹⁵

ส่วนอีกด้านหนึ่งนั้นรัฐสมัยใหม่ได้จำแนกพื้นที่ของรัฐในลักษณะใหม่อีกลักษณะหนึ่งโดยจำแนกพื้นที่ของรัฐเป็น 2 ส่วน ได้แก่

1) พื้นที่สาธารณะ ซึ่งรัฐเป็นเจ้าของและผู้จัดการแต่เพียงผู้เดียว

2) พื้นที่ส่วนตัว ซึ่งเป็นพื้นที่ที่รัฐอนุญาตให้บุคคลครอบครองเป็นเจ้าของและสามารถจัดการทุกอย่างในพื้นที่ได้เกือบจะเบ็ดเสร็จ โดยที่สิทธิอำนาจของบุคคลจะถูกรองรับโดยอำนาจรัฐที่ใหญ่กว่าอีกต่อหนึ่ง¹⁶

ข้อสำคัญของวิธิตัดเกี่ยวกับพื้นที่ของรัฐสมัยใหม่อยู่ที่ว่า วิธิตัดในการจำแนกพื้นที่ทั้งส่วนที่สืบทอดและปรับเปลี่ยนจากวิธิตัดของรัฐสมัยจารีตและส่วนที่สร้างขึ้นใหม่มีลักษณะที่ซ้อนทับกันอยู่ อันมีผลให้พื้นที่ทางธรรมชาติและพื้นที่ทางวัฒนธรรมได้ถูกกำหนดให้เป็น “พื้นที่สาธารณะ” ภายใต้อำนาจรัฐและ “พื้นที่ส่วนตัว” ภายใต้การจัดการของบุคคล ตลอดจนมีผลให้รัฐสามารถรวมศูนย์อำนาจในการจัดการพื้นที่ส่วนต่างๆของรัฐได้

ผลของการจำแนกพื้นที่ของรัฐสมัยใหม่ที่ปรากฏอย่างชัดเจนอีกประการหนึ่ง คือ การทำให้พื้นที่ทางธรรมชาติเป็นพื้นที่ชายขอบ ในขณะที่คนในพื้นที่ทางธรรมชาติเป็นคนชายขอบหรือ “คนอื่น” ในดินแดนของสยามทำให้กลุ่มคนในพื้นที่ทางธรรมชาติไม่สามารถเข้าถึงพื้นที่และสิ่งของในพื้นที่ทางธรรมชาติซึ่งถูกควบคุมโดยอำนาจรัฐ ในขณะที่กลุ่มคนในพื้นที่ทางวัฒนธรรมสามารถเข้าถึง

หมายเหตุสังคมวัฒนธรรมของจิตรกรรมพุทธศาสนาดันรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536), หน้า 89 - 98.

¹⁵Thongchai Winichakul, “The Others Within: Travel and Ethno-Spatial Differentiation of Siamese Subjects 1885-1910,” In *Civility and Savagery: Social Identity in Tai States*, Andrew Turton (eds.) (Surrey: Curzon Press, 2000), pp. 44 - 50; ควรกล่าวด้วยว่ารัฐสมัยจารีตถือว่าคนในพื้นที่ทางธรรมชาติอย่างชาวเขา ชาวเล ไม่ใช่ราษฎรของรัฐ แต่รัฐไม่ได้พยายามที่จะจัดการควบคุมให้กลุ่มคนดังกล่าวอยู่ใต้อำนาจรัฐและกลุ่มคนในพื้นที่ทางธรรมชาติมีสิทธิในการใช้สอยสิ่งต่างๆ ในพื้นที่ธรรมชาติอันเป็นพื้นที่พิเศษที่อยู่ขอบเขตอำนาจรัฐ.

¹⁶อรุณจักร์ สัตยานุรักษ์, คำถามแห่งยุคสมัย: ประวัติศาสตร์การเมืองสมัยใหม่ (ม.ป.พ.: ม.ป.ป.), หน้า 4-5. (อัดสำเนา)

พื้นที่และสิ่งของในพื้นที่ทางธรรมชาติ เนื่องจากมีสถานะเป็นประชากรของประเทศไทย¹⁷

อีกทั้งยังทำให้พื้นที่ส่วนรวมซึ่งคนในชุมชนหนึ่งๆ ใช้ประโยชน์และดูแลร่วมกันโดยไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดเป็นเจ้าของตามจารีตการปฏิบัติของชุมชนสมัยจารีตหมดไป และเกิดปรากฏการณ์ที่พื้นที่สาธารณะที่กำหนดโดยรัฐถูกละเลยไม่มีผู้ดูแล ตลอดจนถูกทำลายหรือทำให้เสียหายโดยผู้ที่มีมุ่งแสวงหาผลประโยชน์จากพื้นที่นั้นๆ โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับพื้นที่¹⁸

ประการที่สาม วิธีคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่โดยภาพรวมแล้ว กล่าวได้ว่า มีลักษณะของการมองว่าธรรมชาติเป็นวัตถุดิบเพื่อการผลิต การสนับสนุนการวิจัยทางเทคโนโลยี และการสร้างงานตามกลไกของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม หรืออีกนัยหนึ่งเป็นวิธีคิดที่เน้นการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเพื่อการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยม¹⁹

วิธีคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นในแบบเรียนวิชาภูมิศาสตร์ที่ปรับปรุงเมื่อพ.ศ. 2491 ที่ให้ความสำคัญแก่ธรรมชาติในฐานะปัจจัยการผลิต ดังข้อความที่ระบุไว้ในจุดมุ่งหมายของรายวิชา

- “2. ให้รู้ถึงความสมบูรณ์กับคุณค่าของพืชผลและโภคทรัพย์ในท้องถิ่นและในประเทศไทย**
- 3. ให้รู้เรื่องการทำมาหากินในประเทศไทยโดยละเอียด รู้ช่องทางและวิธีการปรับปรุงการทำกินให้เหมาะสมกับท้องถิ่นหรือแก่ประเทศ”²⁰**

มีข้อสังเกตว่า ในขณะที่รัฐสมัยใหม่มีวิธีคิดเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเพื่อการ

¹⁷ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, “จากคนนอกสู่คนชายขอบ,” *ศิลปวัฒนธรรม* 20, 12 (ตุลาคม 2542): 70; Thongchai Winichakul, “The Others Within: Travel and Ethno-Spatial Differentiation of Siamese Subjects 1885-1910,” pp. 44-49.

¹⁸ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, คำถามแห่งยุคสมัย: ประวัติศาสตร์การเมืองสมัยใหม่, หน้า 4-5; โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีคิดและการจัดการพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, *มิติชุมชน: วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2544), หน้า 61-125.

¹⁹ John Huckle and Adrian Martin, *Environments in a changing world* (Essex: Pearson Education Limited, 2001), pp. 87 - 88.

²⁰ กระทรวงศึกษาธิการ, *หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2491* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2491), หน้า 10 อ้างถึงใน จิราภรณ์ จันทร์สุพัฒน์, “พัฒนาการของสิ่งแวดล้อมศึกษาในหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ระหว่างพุทธศักราช 2441 ถึง 2524,” หน้า 128 -129. (ส่วนที่เน้นโดยผู้ศึกษา).

ขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (ควรกล่าวด้วยว่าข้อความในจุดมุ่งหมายของรายวิชาภูมิศาสตร์ ที่ยกมามีนัยที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ดังพิจารณาได้จากการกล่าวถึง “ความอุดมสมบูรณ์” และ “คุณค่า” ของพืชผล ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าทั้งสองสิ่งคือรากฐานของระบบคิดทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ให้ความสำคัญกับ “ความมั่งคั่ง” (wealth) และ “มูลค่า” (value) ของวัตถุ ในขณะที่การกล่าวถึงการรู้ช่องทางและวิธีการทำมาหากินให้เหมาะสมน่าจะหมายความว่าความเหมาะสมกับระบบเศรษฐกิจของประเทศที่เชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม นับตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์และมีความชัดเจนยิ่งขึ้นเมื่อมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 หากแต่วิถีคิดเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติก็ไม่ได้เน้นเรื่องประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียวโดยมองข้ามหรือละเลยผลที่จะตามมาจากการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเพื่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ดังเห็นได้จากแบบเรียนแบบสอนอ่านใหม่ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่จัดทำเมื่อ พ.ศ.2478ว่า มีการอธิบายถึงบทบาทของคนในการรักษาป่าและสงวนพันธุ์สัตว์ รวมทั้งประโยชน์และโทษที่มนุษย์จะได้รับจากธรรมชาติ²¹

กล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า วิถีคิดว่าด้วยการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่มองว่าการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติไม่ได้เน้นที่ประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวแต่ต้องคำนึงถึงการรักษาธรรมชาติด้วยเช่นกัน

2.1.1 การจัดการธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่

โดยภาพรวมแล้วการจัดการธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่มีความสอดคล้องกับมโนทัศน์ของรัฐที่ให้ความสำคัญกับการสถาปนารัฐแบบรวมศูนย์อำนาจที่ส่วนกลางและความเป็นเอกภาพของดินแดนและประชากรในบริเวณที่ถือเป็นเขตแดนของรัฐไทย เช่นเดียวกับที่แนวทางการจัดการธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่มีความสอดคล้องกับวิถีคิดเกี่ยวกับธรรมชาติที่มีลักษณะการวัดความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับรัฐโดยรัฐมีอำนาจเหนือธรรมชาติและธรรมชาติถูกใช้เพื่อประโยชน์ของรัฐ

ในทางปฏิบัติแล้ว การควบคุมและจัดการธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่ เห็นได้จากพระบรมราชาธิบายในรัชกาลที่ 5 เรื่องการแก้ไขราชการแผ่นดินเมื่อปี พ.ศ. 2430 ซึ่งมีสาระสำคัญอยู่ที่การแบ่งอำนาจการบริหารประเทศด้านต่างๆ ให้แก่หน่วยงานราชการทั้งที่ปรับปรุงมาจากหน่วยงานที่มีอยู่แล้วและหน่วยงานที่ตั้งขึ้นใหม่ โดยในส่วนของ การกำหนดอำนาจในการจัดการ

²¹จิราภรณ์ จันทร์สุพัฒน์, “พัฒนาการของสิ่งแวดล้อมศึกษาในหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ระหว่างพุทธศักราช 2441 ถึง 2524,” หน้า 127 - 128.

ธรรมชาติโดยรัฐนั้น อำนาจดังกล่าวถูกกำหนดให้แก่ กรมนา ซึ่งได้รับการกำหนดให้ “ว่าการเพาะปลูกและการค้า ป่าไม้บ่อแร่”²² โดยต่อมาในปี พ.ศ. 2434 ได้มีการก่อตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาเพื่อทำหน้าที่ดูแลกิจการเกี่ยวกับโลหะ²³ และในปี พ.ศ. 2439 ได้มีการก่อตั้งกรมป่าไม้ขึ้นมาทำหน้าที่เก็บเกี่ยวผลประโยชน์และจัดระบบการทำไม้โดยเฉพาะการทำไม้สักทางภาคเหนือส่งเข้าสู่รัฐส่วนกลาง²⁴

นอกจากนี้ยังพบอีกว่าการสถาปนาอำนาจในการควบคุมและจัดการธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่ได้ทำโดยการตรากฎหมายเพื่อยืนยันหรือแสดงถึงสิทธิและอำนาจในการจัดการธรรมชาติโดยรัฐ ในที่นี้ผู้ศึกษาเห็นว่าการพิจารณาประเด็นการตรากฎหมายเพื่อสถาปนาอำนาจในการจัดการธรรมชาติโดยรัฐ อาจพิจารณาได้ใน 2 มิติ คือ มิติของเวลาที่แสดงถึงลำดับขั้นตอนของการตรากฎหมายเพื่อแสดงถึงสิทธิอำนาจของรัฐในการจัดการธรรมชาติ และมิติของการสร้างมโนทัศน์เรื่องพื้นที่และการจัดการพื้นที่ของรัฐ ซึ่งมีผลให้รัฐสามารถสร้างสำนึกว่าด้วยรัฐที่มีอำนาจในการจัดการ (พื้นที่) ธรรมชาติ

ลำดับขั้นตอนของการตรากฎหมายเพื่อแสดงถึงสิทธิและอำนาจของรัฐในการจัดการธรรมชาติ

ในมิติของเวลานั้น การแสดงหรือยืนยันถึงสิทธิและอำนาจของรัฐในการจัดการธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่ได้ทำโดยการตรากฎหมาย ซึ่งในการกล่าวถึงกฎหมายที่แสดงถึงสิทธิอำนาจของรัฐในการจัดการธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่ ในที่นี้ผู้ศึกษาจำแนกเป็น 2 ช่วงเวลา โดยใช้เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เป็นตัวแบ่ง เพื่อพิจารณาความเหมือนหรือความแตกต่างระหว่างการกล่าวถึงสิทธิและอำนาจในกฎหมายของรัฐสมัยใหม่ในช่วงการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับช่วงการปกครองแบบประชาธิปไตยหรือรัฐประชาชาติ โดยจำแนกได้

²²“พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน.” ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518), หน้า165-166. (ส่วนที่เน้นโดยผู้ศึกษา)

²³รายละเอียดเกี่ยวกับการจัดการกิจการเกี่ยวกับโลหะโดยรัฐ โปรดดู พรรณี อวนสกุล, “กิจการเหมืองแร่ตีบทกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ประเทศไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521).

²⁴การส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย (กรุงเทพฯ: กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, 2543), หน้า 60.

ดังนี้²⁵

กฎหมายที่ตราขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2413 - 2475

1. พระราชบัญญัติสำหรับผู้รักษาเมือง ซึ่งจะทำสัญญากับชาวต่างประเทศ พ.ศ. 2417 เป็นกฎหมายที่กำหนดเรื่องการขออนุญาตทำไม้ฉบับแรกที่รัฐส่วนกลางบัญญัติขึ้นใช้บังคับ โดยมีสาระสำคัญคือ การตัดทอนอำนาจของเจ้าผู้ครองนคร (ผู้รักษาเมือง) ในการอนุมัติให้ชาวต่างประเทศทำไม้ในป่าและกำหนดให้อำนาจการอนุมัติเป็นของรัฐส่วนกลาง
2. ประกาศเรื่องซื้อขายไม้สัก พ.ศ.2427 สาระสำคัญคือ การให้ผู้มีอาชีพทำไม้ที่ไม่เคยทำสัญญาการทำไม้กับรัฐส่วนกลางต้องทำสัญญาที่รัฐส่วนกลางให้สัตยาบันรับรองการเป็นผู้มีสิทธิทำไม้
3. ประกาศตัดไม้สัก พ.ศ.2427 สาระสำคัญของประกาศฉบับนี้คือ การบัญญัติห้ามไม่ให้มีการตัดไม้สักในป่าในเขตเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน โดยไม่ได้รับการอนุญาตจากข้าหลวงใหญ่ซึ่งเป็นตัวแทนอำนาจรัฐส่วนกลาง
4. พระราชบัญญัติไม้ซุงและไม้ท่อนที่ดวงตราลบเลื่อน พ.ศ.2439 สาระสำคัญคือ การให้อำนาจเจ้าพนักงานของรัฐยึดไม้ที่ดวงตราลบเลื่อนหรือมีการตีตราซ้ำรอยเดิมและให้รับไม้ที่ไม่มีรอยดวงตราของรัฐบาล
5. พระราชบัญญัติประกาศรักษาป่า พ.ศ.2441 สาระสำคัญคือ การห้ามตัดโค่นไม้สักที่ยังไม่ได้ขนาดลำต้นมากกว่า 5 กำและสูงจากพื้นมากกว่า 3 คอก
6. พระราชบัญญัติเหมืองแร่ พ.ศ.2444 สาระสำคัญคือ การให้ผู้ที่จะร่อนหาแร่ตรวจแร่ ทำเหมืองแร่ ต้องได้รับการอนุญาตจากข้าหลวงราชโลหกิจ ตลอดจนกำหนดให้อำนาจการปกครองรักษาทางน้ำสำหรับทำเหมืองแร่และการอื่นๆ เป็นของรัฐบาล
7. ประกาศออกโฉนด ร.ศ.120 (พ.ศ.2445) อันเป็นการริเริ่มใช้วิธีการนำหลักฐานทางแผนที่ในการออกโฉนดที่ดินให้กรรมสิทธิ์กับผู้ครองที่ดิน รวมทั้งการทำทะเบียนที่ดินเพื่อสะดวกในการตรวจสอบ ซึ่งเป็นการนำเอาแนวคิดระบบกรรมสิทธิ์เอกชน (private ownership) แบบตะวันตกเข้ามาใช้อย่างเป็นทางการ อันมีผลให้มีระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐในที่หลวง เช่น ที่รกร้าง

²⁵เรียบเรียงจาก เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, บรรณาธิการ, ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 1 ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536), หน้า 90-103; ไพโรจน์ บุญผูก, รวบรวม, กฎหมายเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติสำหรับข้าราชการป่าอนุรักษ์และฝ่ายท้องถิ่น (ม.ป.พ.: ม.ป.ป.); สุนีย์ มัลลิกะมาลย์, รัฐธรรมนูญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 69 - 74.

ว่างเปล่า ลำคลอง ที่สาธารณะอื่นๆ ฯลฯ และระบบกรรมสิทธิ์ของเอกชน

8. พระราชบัญญัติออกตราจองที่ดินชั่วคราว ร.ศ.121 (พ.ศ. 2446) เพื่อออกตราจองที่ดินในท้องที่ที่ข้าหลวงออกโฉนดที่ดินจากรัฐส่วนกลางยังเดินทางไปไม่ถึงให้แก่ราษฎรที่ได้หักล้างถางพงไว้เป็นหลักฐานป้องกันการวิวาทก่อนที่ข้าหลวงออกโฉนดที่ดินจะออกโฉนดที่ดินให้ใหม่อย่างเป็นทางการ

9. พระราชบัญญัติรักษาคคลอง ร.ศ.121 (พ.ศ. 2446) ที่กำหนดให้เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการและเสนาบดีกระทรวงคมนาคมมีอำนาจในการกำหนดให้มีการสร้างถนนหลวงบนที่ริมคลอง สามารถลงโทษผู้ทิ้งสิ่งโสโครกในคลองและทางน้ำลำคูที่เชื่อมติดกับคลอง เก็บค่ารักษาคคลองจากราษฎร รวมทั้งมีอำนาจที่จะตั้งกฎข้อบังคับสำหรับการรักษาคคลองให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติ

10. พระราชบัญญัติออกโฉนดตราจอง ร.ศ.124 (พ.ศ. 2449) พระราชบัญญัตินี้เปลี่ยนชื่อจากพระราชบัญญัติออกตราจองที่ดินชั่วคราว ร.ศ.121 โดยมีสาระสำคัญคือ กำหนดให้เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการตั้งข้าหลวงเกษตรเป็นผู้ออกตราจองที่ดินชั่วคราวให้แก่ราษฎรตั้งหอบะเบียนและนายทะเบียนขึ้นในท้องที่ที่ได้รับประกาศเพื่อการออกโฉนดตราจองชั่วคราวก่อนที่ข้าหลวงเกษตรจะลงชื่อและประทับตราเพื่อรับรองกรรมสิทธิ์ในที่ดินตามตราจอง

11. พระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ร.ศ.127 (พ.ศ. 2452) ซึ่งเป็นการรวบรวมประกาศต่างๆ ที่เกี่ยวกับที่ดินซึ่งประกาศใช้แล้วให้เป็นพระราชบัญญัติฉบับเดียว โดยมีสาระสำคัญว่าด้วยการชำระความวิวาทเรื่องที่ดิน วิธีการรังวัดที่ดิน การออกโฉนดที่ดิน การจดทะเบียนที่ดิน กรรมสิทธิ์ในที่ดิน การแก้ไขทะเบียนโฉนด การรับมรดก ฯลฯ

12. พระราชบัญญัติรักษาป่า พ.ศ.2456 ซึ่งจัดทำขึ้นตามข้อเสนอของกรมป่าไม้ เพื่อขยายขอบเขตการควบคุมรักษาป่าจากเดิมที่ควบคุมเฉพาะการทำไม้สักเป็นการครอบคลุมถึงการรักษาไม้กระยาเลยและของป่าต่างๆ

13. ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (บรรพ 4 ทรัพย์สิน) พ.ศ.2473 (มีผลบังคับใช้เมื่อปีพ.ศ.2475)* ซึ่งมีสาระส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการธรรมชาติโดยรัฐ คือส่วนที่ว่า

*ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เป็นประมวลกฎหมายที่มีความยาวมาก ใช้เวลาในการร่างนานราว 30 ปีเศษ โดยการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์นั้นคณะกรรมการร่างได้แบ่งเป็น 6 บรรพเพื่อความสะดวกและตามสากลประเพณีนิยม สำหรับการประกาศใช้ไม่ได้ประกาศใช้ทั้งหมดในครั้งเดียว หากแต่แบ่งประกาศใช้เป็นบรรพ โดยบรรพ 1-2 ประกาศใช้ในปี พ.ศ.2466 มีผลบังคับใช้ในปี พ.ศ.2467 บรรพ 3 ประกาศใช้

ด้วยเรื่องทรัพย์สิน โดยมีการจำแนกทรัพย์สินของรัฐและเอกชนให้ชัดเจนยิ่งขึ้นเป็น 2 ส่วนคือทรัพย์สินของแผ่นดินและทรัพย์สินของเอกชนด้วยการระบุว่ากรณีที่เอกชนจะได้ทรัพย์สินต้องเป็นไปตามบทบัญญัติของประมวลกฎหมายนี้และตามกฎหมายที่ดิน

เมื่อพิจารณากฎหมายที่ตราขึ้นเพื่อยืนยันถึงสิทธิและอำนาจในการจัดการธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่ในช่วงรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อาจกล่าวได้ว่า กฎหมายที่ตราขึ้นในช่วงครั้งแรกของการเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (พ.ศ. 2417 - 2448) ให้ความสำคัญกับกฎหมายว่าด้วยการจัดการป่าไม้เป็นลำดับแรก ดังเห็นได้จาก ปริมาณของกฎหมายเรื่องดังกล่าวจำนวน 5 ฉบับ ได้แก่ พระราชบัญญัติสำหรับผู้รักษาเมืองฯ พ.ศ. 2417 ประกาศเรื่องซื้อขายไม้สัก พ.ศ. 2427 ประกาศตัดไม้สัก พ.ศ. 2427 และพระราชบัญญัติประกาศรักษาป่า พ.ศ. 2441

ลำดับถัดมาได้แก่ กฎหมายว่าด้วยการจัดการที่ดิน ดังเห็นได้จากการตรากฎหมาย 2 ฉบับ ได้แก่ ประกาศออกโฉนด ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2445) และพระราชบัญญัติออกตราจองที่ดินชั่วคราว ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2446) ในขณะที่ประเด็นการจัดการแร่ธาตุและการจัดการรักษาลำน้ำเป็นประเด็นที่ถูกให้ความสำคัญน้อย ดังเห็นได้จากการตรากฎหมายว่าด้วยเรื่องนั้นๆ อย่างละ 1 ฉบับ ได้แก่ พระราชบัญญัติเหมืองแร่ พ.ศ. 2444 และพระราชบัญญัติรักษาคลอง ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2446)

ตารางแสดงปริมาณและอัตราส่วนของกฎหมายการจัดการธรรมชาติแต่ละประเภท

ประเภทของกฎหมาย	จำนวน (ฉบับ)	คิดเป็นอัตราร้อยละ (%)
การจัดการป่าไม้	5	55.55
การจัดการที่ดิน	2	22.22
การจัดการแร่ธาตุ	1	11.11
การจัดการลำน้ำ	1	11.11
รวม	9	100

ในปี พ.ศ. 2467-2472 (ในวันที่ 1 เมษายน 2472 ได้มีการประกาศยกเลิกการใช้โดยมีการประกาศใช้บรรพ 3 ที่ตราชำระใหม่ในปีเดียวกันคือ ปี พ.ศ. 2472) บรรพ 4 ประกาศใช้ ในปี พ.ศ. 2473 มีผลบังคับใช้ในปี พ.ศ. 2475 ส่วนบรรพ 5-6 ประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2478 โปรดดูรายละเอียดใน สหส สิงหวิริยะ และหสเดชะ สิงหวิริยะ, *ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ฉบับมาตรฐานสมบูรณ*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: นิติธรรม, 2547), หน้า ก-ง; พัชรินทร์ เปี่ยมสมบูรณ, "การปฏิรูปกฎหมายของประเทศไทยตั้งแต่พ.ศ. 2411-2478," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), หน้า 90-120.

ส่วนกฎหมายที่ตราขึ้นในช่วงครึ่งหลัง (พ.ศ. 2449 -2473) ถือว่าประเด็นการจัดการที่ดินเป็นประเด็นหลักตามด้วยประเด็นการจัดการป่าไม้ ดังเห็นได้จากการตรากฎหมายเกี่ยวกับการจัดการที่ดินจำนวน 3 ฉบับได้แก่ พระราชบัญญัติออกโฉนดตราจอง ร.ศ.124 (พ.ศ.2449) พระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ร.ศ.127 (พ.ศ.2452) และประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พ.ศ.2473

ส่วนกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการป่าไม้มีการตราขึ้น 1 ฉบับได้แก่ พระราชบัญญัติรักษาป่า พ.ศ.2456

กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ มีการตรากฎหมายว่าด้วยการจัดการที่ดินจำนวน 3 ฉบับจากกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการธรรมชาติที่ตราขึ้นในช่วงครึ่งหลังของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์รวม 4 ฉบับหรือคิดเป็นอัตราร้อยละ 75 มีการตรากฎหมายว่าด้วยการจัดการป่าไม้จำนวน 1 ฉบับ คิดเป็นอัตราร้อยละ 25 (ดูตารางประกอบ)

ประเภทของกฎหมาย	จำนวน (ฉบับ)	คิดเป็นร้อยละ (%)
ว่าด้วยการจัดการที่ดิน	3	75
ว่าด้วยการจัดการป่าไม้	1	25
รวม	4	100

เป็นที่น่าสังเกตว่ากฎหมายที่ตราขึ้นในช่วงเวลานี้เป็นการเน้นย้ำถึงสิทธิอำนาจของรัฐในการจัดการที่ดินตามที่ได้อธิบายไว้ในกฎหมายที่ตราขึ้นก่อนหน้าแล้ว ตลอดจนการสร้างความเป็นเอกภาพให้แก่สิทธิอำนาจของรัฐที่อธิบายอย่างกระจัดกระจายในกฎหมายหลายฉบับให้เป็นหนึ่งเดียวกันภายใต้กฎหมายฉบับเดียว และการทำให้สิทธิอำนาจในการจัดการที่ดินระหว่างรัฐกับเอกชนมีความชัดเจนขึ้น อันมีนัยแฝงถึงการกำหนดให้เอกชนยอมรับสิทธิอำนาจของรัฐในการจัดการที่ดิน

ในทำนองเดียวกันจะเห็นได้ว่า พระราชบัญญัติรักษาป่า พ.ศ.2456 เป็นการอธิบายถึงสิทธิอำนาจของรัฐในการจัดการป่าไม้ ซึ่งถูกขยายขยายให้มีขอบเขตกว้างขวางขึ้นโดยครอบคลุมทั้งสิทธิอำนาจที่ได้อธิบายไว้ในกฎหมายที่ตราขึ้นก่อนหน้าและสิทธิอำนาจในการจัดการไม้กระยาเลยและของป่า ซึ่งเป็นปริมนทลที่ถูกสถาปนาขึ้นใหม่ผ่านพระราชบัญญัติดังกล่าว

นอกจากนี้ยังเป็นที่เข้าใจได้ว่าประเด็นการจัดการแร่ธาตุและการจัดการลำน้ำที่มีการอธิบายในกฎหมายที่ตราขึ้นในช่วงครึ่งแรก ยังคงเป็นประเด็นที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่ได้

ละเลย พิจารณาได้จากการที่กฎหมายเรื่องดังกล่าวไม่ได้มีการประกาศยกเลิกการใช้บังคับ²⁶ หากแต่กล่าวได้ว่าทั้ง 2 ประเด็นไม่ได้ถูกผลิตและผลิตซ้ำ²⁷ ดังเช่นประเด็นการจัดการที่ดินและการจัดการป่าไม้เท่านั้น

กฎหมายที่ตราขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2475 - 2500

1. พระราชบัญญัติว่าด้วยการหวงห้ามที่ดินรกร้างว่างเปล่าอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน พ.ศ.2478 สาระสำคัญของพระราชบัญญัติฉบับนี้ คือ การให้อำนาจกระทรวง ทบวง กรมต่างๆ ออกพระราชกฤษฎีกาสงวนหวงห้ามที่ดินของรัฐเพื่อใช้เป็นสาธารณประโยชน์สำหรับพลเมืองใช้ร่วมกันหรือเพื่อใช้ในการราชการโดยเฉพาะ ซึ่งผลจากการประกาศใช้กฎหมายฉบับนี้ทำให้ส่วนราชการต่างๆ ประกาศหวงห้ามที่ดินโดยมีแนวเขตที่ดินทับซ้อนที่ดินของราษฎรเป็นจำนวนมาก

2. พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองป่า พ.ศ.2481 ซึ่งมีสาระสำคัญคือ การกำหนดให้รัฐมีอำนาจในการกำหนดอาณาบริเวณเขตป่าโดยจำแนกเป็น “ป่าคุ้มครอง” อันเป็นอาณาบริเวณที่รัฐมีอำนาจเพิกถอนประโยชน์ของผู้ที่อยู่ในพื้นที่นั้นและ “ป่าสงวน” อันเป็นอาณาบริเวณที่กำหนดห้ามไม่ให้บุคคลใดเข้าไปถือกรรมสิทธิ์และใช้ประโยชน์จากพื้นที่นั้น ที่สำคัญคือพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้นิยามว่า “ป่า” หมายถึง สาธารณสมบัติของแผ่นดินประเภทที่รกร้างว่างเปล่า กล่าวได้ว่าพระราชบัญญัติฉบับนี้เป็นกฎหมายฉบับแรกที่แสดงให้เห็นว่ารัฐให้ความหมายของ “ป่า” โดยครอบคลุมไปถึงที่ดินประเภทรกร้างว่างเปล่าด้วย

3. พระราชบัญญัติรักษาคลอง (ฉบับที่2) พ.ศ. 2483 ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติที่ตราขึ้นเพื่อแก้ไขพระราชบัญญัติรักษาคลอง ร.ศ.121 โดยแก้ไขข้อความในพระราชบัญญัติฉบับ

²⁶การอธิบายว่ารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่ได้ละเลยทั้ง 2 ประเด็น ผู้ศึกษาอิงกับหลักนิติปรัชญาพื้นฐานคือ กฎหมายใดที่ไม่มีการประกาศยกเลิกหรือประกาศใช้กฎหมายใหม่ที่ว่าด้วยเรื่องเดียวกัน ถือว่ากฎหมายนั้นมีการใช้บังคับอยู่ดังเดิม.

²⁷งานศึกษาทางมานุษยวิทยาของ ทวิช จตุรพฤกษ์ และ Nicholas Tapp ได้เสนอประเด็นการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมกับสถานการณ์ดำรงอยู่และความสัมพันธ์เชิงอำนาจภายในสังคมไว้อย่างน่าสนใจว่า การผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญในการกำหนดสถานะความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มคนในสังคมหนึ่ง ๆ โปรดดู ทวิช จตุรพฤกษ์, *เสียงจากคนชายขอบ ศักดิ์ศรีความเป็นคนของชาวลีซอ* (เชียงใหม่: มิ่งเมือง, 2541); Nicholas Tapp, *Sovereignty and Rebellion: The White Hmong of North Thailand* (Singapore: Oxford University Press, 1989); ในที่นี้ผู้ศึกษาเห็นว่าการผลิตและผลิตซ้ำคำอธิบายว่าด้วยสิทธิอำนาจของรัฐในการจัดการธรรมชาติที่พบในกฎหมายมีส่วนสำคัญในการสร้างหรือกำหนดสถานะเชิงอำนาจในการจัดการธรรมชาติระหว่างรัฐกับสังคม.

ร.ศ.121 ในส่วนที่ว่าด้วยการประกาศใช้พระราชบัญญัติว่า เมื่อจะใช้พระราชบัญญัตินี้ (ฉบับพ.ศ. 2483) สำหรับคลองไคจะได้ประกาศโดยพระราชกฤษฎีกา (ฉบับ ร.ศ.121 ระบุว่า การประกาศใช้พระราชบัญญัติสำหรับคลองไคจะประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา)

4. พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 สาระสำคัญของพระราชบัญญัตินี้ คือ การกำหนดให้การทำป่าไม้และของป่าต้องได้รับการอนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่หรือได้รับสัมปทานจากรัฐ โดยมีการกำหนดประเภทของไม้เป็นไม้หวงห้ามธรรมดาและไม้หวงห้ามพิเศษ ซึ่งไม้ประเภทหลังถือเป็นไม้หายากหรือไม้ที่ควรสงวนไม่อนุญาตให้ทำไม้ เว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากรัฐมนตรีเป็นการพิเศษ โดยประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่ากฎหมายนี้นิยามว่า "ป่า" หมายถึงที่ดินที่ไม่มีบุคคลใดถือกรรมสิทธิ์ตามกฎหมาย อันมีผลให้การขยายขอบเขตของป่าเป็นไปอย่างกว้างขวางทั่วประเทศและกล่าวได้ว่าเป็นการขยายอำนาจของรัฐเหนือที่ดินซึ่งอาจไม่มี "ป่า" อยู่จริง

5. พระราชบัญญัติที่ดินในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคนต่างด้าว พ.ศ.2486 กฎหมายนี้ตราขึ้นเพื่อจำกัดสิทธิในการครอบครองและได้มาซึ่งที่ดินของคนต่างด้าวและนิติบุคคลบางประเภทที่มีทุนหรือหุ้นของคนต่างด้าวมากกว่าครึ่งหนึ่งของทุนหรือหุ้นทั้งหมด โดยกำหนดให้ถือครองที่ดินแต่ละประเภทตามจำนวนเนื้อที่ที่กำหนดโดยรัฐ

6. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2492 รัฐธรรมนูญฉบับนี้กล่าวได้ว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่มีบทบัญญัติในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติของประเทศ โดยมีข้อความเกี่ยวกับการให้อำนาจรัฐในการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ หรือที่ดินซึ่งประชาชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์กลับคืนเป็นของรัฐ (มาตราที่34) โดยระบุว่าหนึ่งในปัจจัยของการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ตามอำนาจทางกฎหมายที่รับรองโดยรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ได้แก่ การเวนคืนอสังหาริมทรัพย์เพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรธรรมชาติ โดยให้รัฐเป็นผู้ดูแลธรรมชาติ

7. พระราชบัญญัติให้ใช้ประมวลกฎหมายที่ดินและประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2497 เป็นการรวบรวมกฎหมายเกี่ยวกับที่ดินหลายฉบับที่ประกาศใช้ก่อนปี พ.ศ. 2497 เข้าด้วยกันในรูปของประมวลกฎหมายฉบับเดียวกัน เพื่อกำหนดรายละเอียดกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดิน การรังวัด การทำนิติกรรม การกำหนดสิทธิในที่ดินของคนต่างชาติ ฯลฯ ที่สำคัญคือมีการกำหนดสิทธิการถือครองที่ดินแต่ละประเภทของบุคคล โดยให้ที่ดินเพื่อการเกษตรถือครองได้ไม่เกิน 50 ไร่ ที่ดินเพื่ออุตสาหกรรมไม่เกิน 10 ไร่ ที่ดินเพื่อพาณิชย์กรรมไม่เกิน 5 ไร่ และที่ดินเพื่ออยู่อาศัยไม่เกิน 5 ไร่

เมื่อพิจารณากฎหมายที่ตราขึ้นเพื่อแสดงสิทธิอำนาจในการจัดการธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่ในช่วงการปกครองแบบประชาธิปไตยหรือรัฐประชาชาติ อาจกล่าวได้ว่ากฎหมายที่

ตราขึ้นในช่วงเวลานี้ให้ความสำคัญในประเด็นการจัดการที่ดินเป็นลำดับแรก ดังเห็นได้จากจำนวนของกฎหมายว่าด้วยการจัดการที่ดินที่ตราขึ้นในช่วงดังกล่าว 4 ฉบับ ได้แก่

1. พระราชบัญญัติว่าด้วยการหวงห้ามที่ดินรกร้างว่างเปล่าอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน พ.ศ.2478
2. พระราชบัญญัติที่ดินในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคนต่างด้าว พ.ศ.2486
3. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2492
4. พระราชบัญญัติให้ใช้ประมวลกฎหมายที่ดินและประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ.2497

ถัดมาได้แก่ ประเด็นการจัดการป่าไม้ ดังพิจารณาได้จากกการตรากฎหมาย 2 ฉบับ ได้แก่ 1.พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองป่า พ.ศ.2481 2.พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484

ท้ายสุดได้แก่ ประเด็นการจัดการรักษาลำน้ำ ดังเห็นได้จากการตรากฎหมาย 1ฉบับ ได้แก่ พระราชบัญญัติรักษาคคลอง (ฉบับที่2) พ.ศ.2483

กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ มีการออกกฎหมายว่าด้วยสิทธิอำนาจของรัฐในการจัดการที่ดินจำนวน 4 ฉบับจากกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการธรรมชาติที่ตราขึ้นทั้งหมด 7 ฉบับ หรือคิดเป็นร้อยละ 57.14 ของกฎหมายทั้งหมด มีการออกกฎหมายว่าด้วยสิทธิอำนาจของรัฐในการจัดการป่าไม้จำนวน 2 ฉบับหรือคิดเป็นร้อยละ 28.57 มีการออกกฎหมายว่าด้วยการจัดการลำน้ำจำนวน 1 ฉบับหรือคิดเป็นร้อยละ 14.28

ตารางแสดงประเภทกฎหมายว่าด้วยการจัดการธรรมชาติในช่วงรัฐประชาชาติ

ประเภทของกฎหมาย	จำนวน (ฉบับ)	คิดเป็นร้อยละ (%)
ว่าด้วยการจัดการที่ดิน	4	57.14
ว่าด้วยการจัดการป่าไม้	2	28.57
ว่าด้วยการจัดการรักษาลำน้ำ	1	14.28
รวม	7	100

มีข้อสังเกตเกี่ยวกับพระราชบัญญัติรักษาคคลอง (ฉบับที่2) พ.ศ.2483 ซึ่งตราขึ้นเพื่อแก้ไขพระราชบัญญัติรักษาคคลอง ร.ศ.121 กล่าวคือ การแก้ไขข้อความส่วนที่ว่าด้วยการประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้สำหรับคลองใดจากเดิมที่การประกาศจะทำโดยการประกาศในราชกิจจานุเบกษาเป็นการประกาศโดยพระราชกฤษฎีกา ได้แสดงถึงความพยายามของรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยที่จะสถาปนาอำนาจในการจัดการธรรมชาติให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น พิจารณาได้จากที่ประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้จะทำโดยพระราชกฤษฎีกา อันเป็นข้อบังคับ กฎหมายที่ฝ่าย

บริหารประเทศ คือ รัฐบาลเป็นผู้ออกโดยอาศัยอำนาจแห่งกฎหมายนั้นๆ ในขณะที่พระราชบัญญัติรักษาคอลง ร.ศ.121เป็นพระราชบัญญัติที่ตราขึ้นโดยพระบรมเดชาณาภาพของพระมหากษัตริย์ภายใต้การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ในแง่พระราชบัญญัติส่งเสริมรักษาคอลง ร.ศ. 121 จึงแสดงถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในการจัดการธรรมชาติ ในทางตรงกันข้ามพระราชบัญญัติรักษาคอลง (ฉบับที่2) พ.ศ.2483 มีนัยของความพยายามในการแสดงถึงสิทธิอำนาจของรัฐบาลหรือฝ่ายบริหารประเทศในการจัดการธรรมชาติ)

พิจารณาจากกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการธรรมชาติที่กล่าวมาทั้งหมด อาจกล่าวได้ว่ารัฐสมัยใหม่ได้สถาปนาอำนาจในการจัดการป่าไม้ แร่ธาตุ ที่ดินและน้ำ ผ่านกฎหมายเหล่านี้หรืออีกนัยหนึ่งคือกฎหมายเหล่านี้เป็นตัวบท (text)²⁸ ที่รองรับและอธิบายถึงภาวะการณ์ถือครองความเป็นใหญ่ (hegemony) ของรัฐในการครอบครองและจัดการธรรมชาติ โดยที่ตัวบทหรือวาทกรรม²⁹ ว่าด้วยอำนาจในการจัดการธรรมชาติของรัฐจะได้รับการผลิตและผลิตซ้ำอย่างค่อนข้างสม่ำเสมอ ดังเห็นได้จากการตราขึ้นใหม่และการปรับปรุงแก้ไขกฎหมายเพื่อแสดงถึงสิทธิอำนาจของรัฐในการจัดการธรรมชาติทั้งในช่วงที่เป็นรัฐสมัยใหม่แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และรัฐแบบประชาธิปไตย ซึ่งได้กล่าวแล้ว

ควรกล่าวด้วยว่าการเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพเชิงอำนาจในการจัดการธรรมชาติระหว่างรัฐกับราษฎรในช่วงรัฐสมัยใหม่ไม่ได้วางอยู่บนฐานของการใช้กฎหมายเพียงประการเดียว หากแต่รัฐยังได้สร้างและถ่ายทอดแนวความคิดว่าด้วยสัมพันธภาพระหว่างรัฐกับราษฎรที่กำหนดให้คนที่อยู่ในอาณาเขตของประเทศไทยและอยู่ภายใต้การปกครองของประเทศไทยมีสถานะเป็น "พลเมือง" ซึ่งเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของรัฐและมีหน้าที่ต่อรัฐ คือ มีความรักชาติบ้านเมืองและเสียสละทุกสิ่งที่มีอยู่เพื่อทำให้ชาติบ้านเมืองก้าวหน้าลงในหนังสือแบบเรียนประถมศึกษา³⁰

²⁸ ตัวบท (text) ในที่นี้หมายถึง ประดิษฐกรรมทางภาษาที่เป็นเครื่องกำหนดหรืออธิบายสถานะของสรรพสิ่งในโลกว่าแต่ละสิ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ภายใต้เงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรมอย่างไร ผู้ที่สนใจและต้องการเข้าใจความหมายของ "ตัวบท (text)" โดยละเอียด โปรดดู จรุงญ เบญจเจริญกุล, "โรลอง บาร์ท: The Text of Life, Life of Text," วารสารร่มพฤษ์ 16, 2 (ตุลาคม 2540-มกราคม 2541): 21-32.

²⁹ นักคิดแนวหลังโครงสร้างนิยมอย่าง โรลอง บาร์ท ได้อธิบายว่า ตัวบท (text) เป็นกิจกรรมในการสร้างและถ่ายทอดความหมายของวัตถุ ทำให้ตัวบทมีลักษณะเหมือนการสร้างวาทกรรม (discourse) ในทางภาษา ในแง่ที่ตัวบทจึงมีลักษณะหรือสถานะเดียวกับวรรณกรรม กล่าวคือเป็นแบบแผนหรือประดิษฐกรรมทางภาษาที่อธิบายสถานะความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง โปรดดู จรุงญ เบญจเจริญกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 27-28.

³⁰ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, "การเกิดแนวคิด "หน้าที่พลเมือง" ในรัฐไทยสมัยใหม่," รัฐศาสตร์สาร 14, 3 - 15, 1 (กันยายน 2531 - เมษายน 2532): 204-221; รังสิมา ไชยสังกูร, "แนวความคิดเรื่องหน้าที่พลเมืองในแบบเรียนประถมศึกษา (พ.ศ.2435-2533)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะ

เช่นเดียวกับที่แนวความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่ได้ถูกสร้างและถ่ายทอดในหนังสือแบบเรียนประถมศึกษา³¹

อนึ่ง ควรขยายความด้วยว่า การกำหนดสถานะของคนในอาณาเขตและในการปกครองของรัฐไทยให้มีสถานะเป็นพลเมือง (citizen) ของรัฐไทย มีความหมายต่างจากสถานะความเป็นพลเมืองในสังคมตะวันตกสมัยใหม่ที่ "พลเมือง" มีสิทธิในการแสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการทำกิจต่างๆ เพื่อส่วนรวมร่วมกับรัฐ รวมทั้งสามารถเรียกร้องกฎหมาย นโยบายและกิจการของรัฐตามที่พวกตนเห็นพ้องต้องกัน ไม่ได้มีเพียงแต่หน้าที่ที่พึงกระทำต่อรัฐ ดังนั้นแนวคิดเรื่องความเป็นพลเมืองของรัฐไทยจึงไม่ได้มีความหมายถึง "พลเมือง" ตามความหมายของสังคมตะวันตก โดยประชาชนของรัฐไทยมีสถานะเป็น "ราษฎร" (subject) หรือ "ประชาชน" (people) ที่อยู่ภายใต้การปกครองของรัฐ หรืออีกนัยหนึ่ง ผู้อยู่ใต้การปกครองที่ยังไม่ได้เปลี่ยนสถานะสู่ความเป็นพลเมืองอย่างแท้จริงตามกรอบความคิดแบบตะวันตก³²

อาจกล่าวได้ว่า การก่อตัวอย่างเป็นระบบของวาทกรรมว่าด้วยสิทธิอำนาจในการจัดการธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่โดยการก่อตั้งหน่วยงานที่ทำหน้าที่ดูแลจัดการธรรมชาติ การตราและประกาศใช้กฎหมายที่แสดงถึงสิทธิอำนาจของรัฐในการจัดการธรรมชาติ ตลอดจนการสร้างและถ่ายทอดความคิดผ่านแบบเรียน มีเป้าหมายในทางปฏิบัติเพื่อให้ธรรมชาติถูกใช้ในทางที่ส่งประโยชน์ต่อรัฐเป็นสำคัญ ดังเห็นได้จากกรกล่าวอ้างสิทธิเหนือที่ดินและป่าของรัฐ ซึ่งพบว่าในทางปฏิบัตินั้นรัฐยอมรับและสนับสนุนการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่าของชาวบ้านโดยถือว่าชาวบ้านที่บุกเบิกที่ทำกินในเขตป่าเป็นผู้ทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ เนื่องจากการขยายการผลิตทางการเกษตรอันเป็นกิจกรรมที่สร้างรายได้จำนวนมากให้แก่ประเทศในรูปของผลผลิตทางการเกษตรเพื่อการค้าระหว่างประเทศ³³

ในขณะเดียวกันมีข้อสังเกตว่า การขยายอำนาจการจัดการธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่ในช่วงแรกยังคงมีช่องทางให้ชาวบ้านและชุมชนมีสิทธิอำนาจในการจัดการธรรมชาติอยู่บ้าง ดังพิจารณาได้จากกรณีการสถาปนาอำนาจของรัฐเหนือพื้นที่ป่าในช่วงกลางทศวรรษ 2450 ถึงสิ้น

ศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), หน้า 15 - 114.

³¹โปรดดูรายละเอียดใน จิราภรณ์ จันทร์สุวัฒน์, "พัฒนาการของสิ่งแวดล้อมศึกษาในหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ระหว่างพุทธศักราช 2441 ถึง 2524," หน้า 125 - 138.

³²เอนก เหล่าธรรมทัศน์, *การเมืองของพลเมือง: สู่สหัฐวรรษใหม่*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2543), หน้า 26 - 27.

³³เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, บรรณาธิการ, *วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2535), หน้า 41.

ทศวรรษ 2470 ที่รัฐประกาศสิทธิอำนาจในการจัดการไม้สัก ไม้กระยาเลย และของป่า โดยที่ไม้ชนิดอื่น ๆ นั้นยังคงให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์ได้ ก่อนที่รัฐจะกล่าวอ้างสิทธิอำนาจเหนือป่าโดยครอบคลุมไปถึงพื้นที่ที่กว้างว่างเปล่า อันเป็นการขยายขอบเขตอำนาจรัฐเหนือป่าและที่ดินอย่างกว้างขวางและปิดช่องทางการมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากป่าและที่ดินของประชาชนให้แคบลงในปี พ.ศ. 2481³⁴

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ โดยทางทฤษฎีแล้วการจัดการธรรมชาติโดยรัฐที่อยู่บนพื้นฐานของการรวมศูนย์อำนาจในการจัดการธรรมชาติไว้ที่รัฐน่าจะคลี่คลายเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 เนื่องจากการปกครองแบบประชาธิปไตยเป็นการปกครองที่วางอยู่บนรากฐานความคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชน หากแต่ว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประชาชนในกรอบของประชาธิปไตยที่ให้สิทธิเสรีภาพในการดูแลตัวเองแก่ประชาชนและจำกัดบทบาทของรัฐ หากแต่เป็นไปในทางตรงกันข้าม คือมีการเน้นการขยายตัวของรัฐรวมศูนย์ที่มีอำนาจจัดการในทุกเรื่อง³⁵

กฎหมายกับการสร้างมโนทัศน์เรื่องพื้นที่และการจัดการธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่

ดังที่กล่าวแล้วว่ารัฐสมัยใหม่ได้จำแนกพื้นที่ออกเป็น 2 ลักษณะ โดยลักษณะแรกเป็นการจำแนกตามวิถีคิดของรัฐจารีตคือการจำแนกพื้นที่เป็น 1. พื้นที่ทางธรรมชาติ 2. พื้นที่ทางวัฒนธรรม ส่วนอีกลักษณะเป็นการจำแนกพื้นที่แบบใหม่ คือการจำแนกพื้นที่เป็น 1. พื้นที่สาธารณะ 2. พื้นที่ส่วนตัว โดยที่การจำแนกพื้นที่ของรัฐสมัยใหม่ทั้ง 2 ลักษณะได้มีผลต่อการกำหนดสถานะของคนในพื้นที่และการสถาปนาอำนาจรัฐในการจัดการธรรมชาติ³⁶

³⁴ เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, บรรณาธิการ, ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนาเล่ม 1 ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย, หน้า 103.

³⁵ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, พัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในประเทศไทย: แง่คิดเกี่ยวกับพลวัตทางการเมืองและการพัฒนาประชาธิปไตย (กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาและฝึกอบรมนันทกรูว หนังสือพิมพ์ผู้จัดการ, 2538), หน้า 32.

³⁶ ผู้ศึกษาได้อธิบายเรื่องการจำแนกพื้นที่และการกำหนดสถานะของคนในพื้นที่ รวมทั้งการสถาปนาอำนาจในการจัดการธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่ส่วนหนึ่งในบทความที่ผู้ศึกษาได้เขียนและตีพิมพ์แล้ว ผู้สนใจโปรดดู โดม ไกรปรกรณ์, "รัฐสมัยใหม่-ชุมชน-ใจ-การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ," วารสารอักษรศาสตร์ 33, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2547): 1-26.

ในที่นี้จะได้ยกประเด็นการจำแนกพื้นที่แบบใหม่และอำนาจรัฐในการจัดการ ธรรมชาติตามการจำแนกพื้นที่แบบใหม่ขึ้นมาพิจารณา เนื่องจากการจำแนกพื้นที่แบบใหม่กล่าว ได้ว่าเป็นนวัตกรรมที่รัฐสมัยใหม่สร้างขึ้นเพื่อการจัดการธรรมชาติในพื้นที่ต่างๆ หรือกล่าวอีกอย่าง หนึ่งได้ว่าพื้นที่ที่เกิดจากการจำแนกพื้นที่ของรัฐตามวิถีคิดของรัฐสมัยใหม่โดยจำแนกเป็นพื้นที่ สาธารณะและพื้นที่ส่วนตัวมีสถานะเช่นเดียวกับรัฐสมัยใหม่ คือ เป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่อาจรับรู้ถึงการ ดำรงอยู่ได้ด้วยสัมผัสทั้ง 5 แต่จะดำรงอยู่ในความรับรู้ของมนุษย์ในทางความคิดหรือจินตนาการ เท่านั้น³⁷

การสร้างมโนทัศน์ว่าด้วยพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ส่วนตัวในสำนึกของราษฎรเป็น สิ่งที่เห็นได้จาก พระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ พ.ศ. 2444 ซึ่งมีการระบุถึง "ที่ว่าง" ในความหมาย ถึงที่ดินที่ไม่มีบ้านเรือนปลูกอยู่ ไม่ใช่ที่ทำการเพาะปลูก ไม่ใช่ที่ที่บุคคลอยู่อาศัย กระทำการใดๆ ในที่นั้น และไม่ใช่ที่ซึ่งหวงห้ามตามขนบธรรมเนียมในท้องที่เพื่อการใดๆ ตลอดจนกล่าวถึงสิทธิ เหนือที่ดินและแร่ธาตุในเขตราชอาณาจักรสยามว่าเป็นของหลวง การปลูกบ้านเรือน เพาะปลูก พืชพันธุ์ การทำเหมืองแร่ หรือการใดๆ ต้องได้รับอนุญาตจากทางการ³⁸

การอธิบายถึงพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ส่วนตัวจะมีความชัดเจนยิ่งขึ้นในประกาศ ออกโฉนด ร.ศ.120 (พ.ศ. 2445) ที่ได้นำเอาแนวคิดระบบกรรมสิทธิ์เอกชนแบบตะวันตกมาใช้อย่าง เป็นทางการเพื่อกำหนดกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินของปัจเจกบุคคลและกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินในส่วนของ "พื้นที่สาธารณะ" ซึ่งรัฐเป็นเจ้าของ โดยที่การถือกรรมสิทธิ์เหนือพื้นที่ในอาณาเขตของรัฐไทยตาม ระบบกรรมสิทธิ์เอกชนและกรรมสิทธิ์ของรัฐได้กำหนดให้มีโฉนดที่ดินซึ่งออกโดยรัฐเป็นสิ่งที่แสดง กรรมสิทธิ์

เป็นที่น่าสังเกตว่า การกำหนดพื้นที่ส่วนตัวด้วยการออกโฉนดแสดงกรรมสิทธิ์ของ ปัจเจกชนเหนือที่ดินได้มีนัยของการแสดงถึงอำนาจรัฐเหนือประชาชน โดยทางหนึ่งเห็นได้จากการ ที่รัฐเป็นผู้ออกโฉนดเพื่อกำหนดขอบเขตพื้นที่ที่ปัจเจกบุคคลสามารถครอบครองได้ ส่วนอีกทางหนึ่ง เห็นได้จากการออกโฉนดตามระบบกรรมสิทธิ์แบบใหม่ฉบับแรกของไทย ซึ่งกระทรวงเกษตรราธิการ ได้ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมกันนั้นยังนำโฉนดที่ดินที่ออกให้แก่

³⁷หยิบยืมจากแนวคิดในการอธิบายสภาวะของรัฐสมัยใหม่ของสมเกียรติ วันทะนะ และ Benedict Anderson โปรดดู สมเกียรติ วันทะนะ, "รัฐไทย: นามธรรมและรูปธรรม," หน้า 189 - 190; Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, 1983).

³⁸"พระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่," ใน เสถียร ลายลักษณ์ (รวบรวม), *ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18* (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมิลล์, 2478), หน้า 110.

พระคลังข้างที่และกำนันในเขตเมืองเก่า (พระนครศรีอยุธยา) จำนวน 3 คน ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย โดยทรงพระราชทานโฉนดให้แก่เจ้าของที่ดินเป็นปฐมฤกษ์³⁹ การกระทำดังกล่าวอาจพิจารณาได้ว่าเป็นสัญลักษณ์แสดงว่าสถานะของพื้นที่ส่วนตัวต่ำกว่าอำนาจรัฐ (ในที่นี้คือ พระเจ้าอยู่หัว) กล่าวคือพื้นที่ส่วนตัวแห่งแรกที่ยึดตามระบบกรรมสิทธิ์แบบใหม่เป็นของผู้นำรัฐ ในขณะที่เดียวกันพื้นที่ส่วนตัวแห่งแรกๆ ที่เป็นของประชาชนก็เป็นสิ่งที่ประชาชนได้รับกรรมสิทธิ์จากผู้นำรัฐ

มโนทัศน์ว่าด้วยการจำแนกพื้นที่แบบใหม่ได้ถูกผลิตและผลิตซ้ำในกฎหมายว่าด้วยที่ดินซึ่งตราขึ้นในเวลาต่อมา ได้แก่ พระราชบัญญัติออกตราจองที่ดินชั่วคราว ร.ศ.121 (พ.ศ.2446) พระราชบัญญัติออกโฉนดตราจอง ร.ศ.124 (พ.ศ.2449) พระราชบัญญัติการออกโฉนดที่ดิน ร.ศ.127 (พ.ศ.2452) ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (บรรพ 4 ทฤษฎีสิน) พ.ศ.2473 พระราชบัญญัติว่าด้วยการหวงห้ามที่ดินรกร้างว่างเปล่าอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน พ.ศ.2478 พระราชบัญญัติที่ดินในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคนต่างด้าว พ.ศ.2486 และพระราชบัญญัติให้ใช้ประมวลกฎหมายที่ดินและประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ.2497 โดยที่กฎหมายเหล่านี้เป็นสิ่งที่สร้างมโนทัศน์ว่าด้วยอำนาจในการจัดการ "ดิน" ของรัฐสมัยใหม่

ในขณะที่มโนทัศน์ว่าด้วยการกำหนดสถานะความเป็น "พื้นที่สาธารณะ" ในบริเวณพื้นที่ป่าปรากฏในพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองป่า พ.ศ.2481 ซึ่งได้มีการให้ความหมายว่า "ป่า" คือ สาธารณสมบัติของแผ่นดินประเภทที่รกร้างว่างเปล่า (ดังนั้นพระราชบัญญัติฉบับนี้จึงมีความสอดคล้องกับพระราชบัญญัติว่าด้วยการหวงห้ามที่ดินรกร้างว่างเปล่าอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดินที่ออกก่อนหน้าเมื่อปี พ.ศ.2478) และพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 ที่ให้ความหมาย "ป่า" อย่างครอบคลุมกว้างขวางถึงที่ดินซึ่งไม่มีบุคคลใดถือกรรมสิทธิ์ตามกฎหมาย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือครอบคลุมไปถึงพื้นที่ที่ไม่ใช่พื้นที่ส่วนตัวตามระบบกรรมสิทธิ์เอกชน

นอกจากการสร้างมโนทัศน์ว่าด้วยพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ส่วนตัวแล้ว ยังพบอีกว่า กฎหมายของรัฐสมัยใหม่ได้มีส่วนสำคัญในการผลิตซ้ำและดัดแปลงแก้ไขมโนทัศน์ว่าด้วยการจำแนกพื้นที่ของรัฐจารีต อันได้แก่การจำแนกพื้นที่ทางธรรมชาติและพื้นที่ทางวัฒนธรรม ตลอดจนการกำหนดสถานะของคนในพื้นที่ทั้งสองส่วน โดยกำหนดว่าคนในพื้นที่ทางวัฒนธรรมเป็น "คนไทย" ที่มีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติภายในเขตรัฐไทย ส่วนคนในพื้นที่ทางธรรมชาติเป็น "คนอื่นที่ไม่ใช่ไทย" ไม่มีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติในเขตอำนาจของรัฐไทย โดยนัยหนึ่งกล่าวได้ว่ากฎหมายของรัฐสมัยใหม่เป็นส่วนหนึ่งของ "ความรุนแรงเชิงโครงสร้างในการจัด

³⁹ มณฑนา ชุ่มผล, "โฉนดที่ดินฉบับแรกของไทยเป็นของพระพุทธรเจ้าหลวง รัชกาลที่ 5," ศิลปวัฒนธรรม 24: 3 (มกราคม 2546): 66.

การธรรมชาติ" ซึ่งคนที่ถูกถือว่าเป็น "คนอื่นที่ไม่ใช่ไทย" ถูกเบียดขับกีดกันไม่ให้มีโอกาสและศักยภาพในการเข้าถึงธรรมชาติอันเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิต ดังที่เคยเป็นหรือควรเป็นโดยระบบหรือโครงสร้างทางสังคม - การเมือง⁴⁰

ดังเห็นได้จาก พระราชบัญญัติการแปลงชาติ ร.ศ.130 (พ.ศ.2454) ที่เปิดช่องทางให้คนต่างชาติแปลงชาติเป็นคนไทย โดยมีการระบุว่าบุคคลที่แปลงชาติเป็นไทย "ย่อมมีอำนาจอันชอบธรรม กรรมสิทธิ์ทั้งหลายและต้องอยู่ในกิจทั้งหลายอันจำจะต้องกระทำตามอย่างคนที่มีสังกัดอยู่ในบังคับฝ่ายสยาม"⁴¹ และในเวลาต่อมาแนวความคิดเรื่องความเป็นไทยของรัฐสมัยใหม่ได้ถูกผลิตและผลิตซ้ำ (ซึ่งหมายความว่าแนวความคิดเรื่องความเป็นอื่นที่ไม่ใช่ไทย อันเป็นคู่ตรงข้ามกันกับความ เป็นไทยได้ถูกผลิตและผลิตซ้ำเช่นเดียวกัน) เห็นได้จากการประกาศพระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ.2456 และการตราพระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ.2495 ซึ่งกฎหมายฉบับหลังได้มีการเพิ่มเติมคุณสมบัติของผู้ขอแปลงสัญชาติเป็นไทยโดยการเพิ่มระยะเวลาที่ผู้ขอแปลงสัญชาติมีภูมิลำเนาในประเทศไทยอย่างต่อเนื่องจากเดิมที่กำหนดไว้ 5 ปีเป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า 10 ปีและต้องมีความรู้ภาษาไทย

ที่สำคัญคือ พระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ.2495 ได้ให้อำนาจแก่รัฐบาลในการถอนสัญชาติของคนต่างชาติที่ได้รับการแปลงชาติ ในกรณีที่รัฐบาลเห็นว่าบุคคลนั้นเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของรัฐ อันสะท้อนให้เห็นถึงความระแวงที่มีต่อคนไทย ซึ่งได้สัญชาติโดยการแปลงชาติจาก "คนอื่นที่ไม่ใช่ไทย" มาเป็น "คนไทย"⁴² หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งคือช่องว่างระหว่างความเป็น "คนอื่น" กับความเป็น "คนไทย" ได้ถูกเน้นย้ำให้มีความชัดเจนขึ้นๆ ในกฎหมายของรัฐสมัยใหม่

มีข้อสังเกตว่าการสร้างมโนทัศน์ว่าด้วยความเป็น "คนไทย" และความเป็น "คนอื่น" ของรัฐสมัยใหม่ไม่ได้จำกัดขอบเขตแต่เฉพาะในกฎหมายเท่านั้น หากแต่มโนทัศน์ดังกล่าวยัง

⁴⁰โดม ไกรปกรณ์, "ขบวนการทางสังคมกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ: ศึกษาการเคลื่อนไหวคัดค้านการสร้างเขื่อนน้ำโจน จังหวัดกาญจนบุรี (พ.ศ.2525-2531)," ใน *เชือกกับความขัดแย้ง เอกสารประกอบการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยาครั้งที่ 4 เรื่อง วัฒนธรรมไร้อคติ ชีวิตไร้ความรุนแรง วันที่ 24 มีนาคม 2548*, หน้า 1-2 (อัดสำเนา); สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับประเด็นความรุนแรงเชิงโครงสร้าง โปรดดูชัยวัฒน์ สถาอานันท์, *ทำทลายทางเลือก ความรุนแรงและการไม่ใช้ความรุนแรง* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิอมล คิมทอง, 2533).

⁴¹มาตรา 11 พระราชบัญญัติแปลงชาติ ร.ศ.130," อ้างถึงใน สมชาย ปรีชาศิลป์กุล, "กำเนิดและความเปลี่ยนแปลงของสัญชาติไทย," *ศิลปวัฒนธรรม* 24,1 (พฤศจิกายน 2545): 74.

⁴²สุมิตร ปิติพัฒน์, *ความเป็นคนไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2544), หน้า 51-55.

ถูกสร้างและถ่ายทอดในหนังสือแบบเรียนชั้นประถมศึกษา⁴³ วรรณกรรม บทละคร และคำอธิบายเกี่ยวกับ "ไทย" ของปัญญาชนคนสำคัญของรัฐ เช่น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือหลวงวิจิตรวาทการ⁴⁴

อนึ่ง ควรกล่าวด้วยว่าการสร้างมโนทัศน์ว่าด้วยความเป็นไทยและความเป็นอื่น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ความพยายามในการสร้างตัวตนหรืออัตลักษณ์ (identity) * ของคนไทยด้วยการอธิบายถึงการมีอยู่ของ "คนอื่นที่ไม่ใช่ไทย" อันนำไปสู่การสร้างภาพแทนความจริง (representation) ของคนไทยโดยการเปรียบเทียบและทำความเข้าใจ "คนอื่น" ที่ตรงกันข้ามกับคนไทย เป็นสิ่งที่ได้ปรากฏขึ้นในช่วงปลายของรัฐจารีต ดังเห็นได้จากคำอธิบายเชิงชาติพันธุ์วรรณาของคน 32 ชาติในโคลงต่างภาษาที่จารึกวัดพระเชตุพน อันเป็นงานเขียนที่พยายามให้ความหมายตัวตนของคนไทยและความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยกับ "คนอื่น" (โดยเฉพาะชาติตะวันตก)⁴⁵

ขณะเดียวกันการสร้างอัตลักษณ์ความเป็นไทยในช่วงรัฐสมัยใหม่ก็มีคำอธิบายอีกกระแสหนึ่งที่เน้นการจำแนก "ชั้น" ของคนไทยและสถานภาพ หน้าที่ที่คนแต่ละชั้นมีต่อประเทศและมีต่อคนชั้นอื่นๆ โดยไม่เน้นเรื่องความแตกต่างทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมระหว่าง

⁴³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์ ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐและรูปการจิตสำนึก* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), หน้า 50-54.

⁴⁴ โปรดดู Walter F. Vella, *Chaiyo! King Vajiravudh and the development of Thai nationalism* (Honolulu: University Press of Hawaii, 1978); สายชล สัตยานุรักษ์, *ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545).

* "ตัวตน" หรือ "อัตลักษณ์" ในที่นี้ใช้ในความหมายถึง สิ่งที่ถูกสร้างขึ้นโดยสังคมเพื่อทำให้บุคคลหรือสังคมนั้นรู้สึกถึงความเป็น "เรา" ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และความเป็น "คนอื่น" ที่ไม่ใช่พวกเดียวกัน อันเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างเอกภาพภายในกลุ่มและการเข้าใจสถานะของตนเอง ตลอดจนกำหนดสถานะความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่างๆ โดยความหมายในที่นี้ผู้ศึกษาประมวลตามความเข้าใจของตนเองจากการอ่านงานหลายชิ้น เช่น ปรีดีรตา เจลิเมเผ่ากอนันตกุล, *บรรณาธิการ, คนใน ประสบการณ์ภาคสนามของนักมานุษยวิทยาไทย* (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2545); ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, *บรรณาธิการ, อัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ และความเป็นชายขอบ* (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2546).

⁴⁵ ทวีศักดิ์ เมื่อกสม, "การปรับตัวทางความรู้ ความจริง และอำนาจของชนชั้นนำสยาม พ.ศ.2325-2411," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 109-128.

“คนไทย” กับ คนที่ “ไม่ใช่ไทย” หากอธิบายเรื่องความเป็นไทยที่ประกอบด้วยคนหลายชนชาติที่อยู่ร่วมกันอย่างสามัคคีและร่วมเย็นเป็นสุขภายใต้การปกครองของไทย⁴⁶

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า การจัดการธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่โดยการตั้งหน่วยงานเพื่อทำหน้าที่ดูแลจัดการธรรมชาติ และการตรากฎหมายเพื่อแสดงและรองรับอำนาจการจัดการธรรมชาติโดยรัฐมีเป้าหมายเพื่อสร้างอำนาจในการแสวงหาประโยชน์จากธรรมชาติให้แก่รัฐ (บาล) ดังเห็นได้จากรายงานของนาย เฮซ สเลด (H. Slade) อธิบดีกรมป่าไม้คนแรกของไทยซึ่งเสนอต่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเมื่อครั้งตั้งกรมป่าไม้ในปี พ.ศ. 2439

ป่าไม้เป็นเสมือนต้นทุนซึ่งเป็นของประเทศชาติโดยส่วนรวมจึงควรคุ้มครองรักษาไว้และจัดให้อำนาจประโยชน์แก่รัฐและประชาชนอย่างถาวร และเพื่อการนี้รัฐจะต้องเข้าจัดการป่าไม้เสียเอง ไม่ควรปล่อยให้อยู่ในมือเอกชนคนใดคนหนึ่ง⁴⁷

เช่นเดียวกับที่พบว่า การจัดการธรรมชาติซึ่งเน้นที่อำนาจในการแสวงหาประโยชน์จากธรรมชาติโดยรัฐ ได้สะท้อนให้เห็นจากการที่รัฐสมัยใหม่ได้ดำเนินกิจการด้านไฟฟ้าอันเป็นพลังงานที่แปรสภาพจากผลผลิตทางธรรมชาติเพื่อใช้ในกิจการพาณิชย์กรรมและอุตสาหกรรมตลอดจนการผลิตไฟฟ้าเพื่อการพาณิชย์โดยตรง กล่าวคือกิจการด้านไฟฟ้าเป็นกิจการที่นำมาซึ่งประโยชน์ของรัฐในหลายรูปแบบ⁴⁸

2.1.2 การจัดการน้ำในช่วงรัฐสมัยใหม่

อาจกล่าวได้ว่า ในภาวะที่รัฐสมัยใหม่พยายามรวมศูนย์อำนาจในการจัดการธรรมชาตินั้น การสถาปนาอำนาจการจัดการน้ำโดยรัฐ ดูจะมีความสำคัญน้อยกว่าการจัดการ

⁴⁶โปรดดู สายชล สัตยานุรักษ์, สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “จีน” ของชาวสยาม (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546).

⁴⁷เนตรดาว แพทย์กุล, “การสร้างอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมนิยมในโฆษณา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543), หน้า30. (ส่วนที่เน้นโดย ผู้ศึกษา)

⁴⁸วิภารัตน์ ดีอ่อน, “พัฒนาการของกิจการไฟฟ้าในประเทศไทย ระหว่างปี.ศ.2427-2488,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534), หน้า 301-311.

ธรรมชาติประเภทอื่นๆ ดังพิจารณาได้จาก กฎหมายที่ตราขึ้นในช่วงการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และการปกครองแบบประชาธิปไตยซึ่งได้กล่าวแล้วว่ากฎหมายว่าด้วยการรักษาลำน้ำที่ตราขึ้นในช่วงแรกมีเพียงฉบับเดียวคือ พระราชบัญญัติรักษาคลอง ร.ศ. 121 (พ.ศ.2446) เช่นเดียวกับที่ในช่วงหลังมีการตรากฎหมายว่าด้วยการรักษาลำน้ำ 1 ฉบับ ซึ่งเป็นกฎหมายที่ตราขึ้นเพื่อแก้ไขกฎหมายฉบับที่มีอยู่เดิม ได้แก่ พระราชบัญญัติรักษาคลอง (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2483

นอกจากปริมาณของกฎหมายเกี่ยวกับการรักษาลำน้ำที่มีจำนวนน้อย ยังปรากฏอีกว่าในแง่มุมของการจัดตั้งองค์กรหรือหน่วยงานของรัฐที่ทำหน้าที่ดูแลจัดการน้ำนั้น แม้ว่ารัฐในช่วงการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จะศึกษาเกี่ยวกับการจัดระบบ "ท่อน้ำไข่น้ำ" เพื่อการเกษตรจากชาวซึ่งเป็นรัฐอาณานิคมของเนเธอร์แลนด์⁴⁹ และมีการจัดตั้งกรมคลองขึ้นโดยความช่วยเหลือของรัฐบาลเนเธอร์แลนด์เพื่อพัฒนาระบบชลประทานของประเทศในพ.ศ. 2445 ตลอดจนมีการจ้างนายเจ โฮมาน วันเดอร์ ไฮเด วิศวกรที่ปรึกษาจากเนเธอร์แลนด์มาดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมคลอง ตามด้วยการยืมตัวเซอร์โทมัส วอร์ด จากอังกฤษมาวางรูปแบบการพัฒนางานชลประทานแทนนายไฮเดตามลำดับ อย่างไรก็ตามรัฐบาลไม่ได้ให้ความสนใจอย่างจริงจังในการพัฒนางานด้านชลประทาน โดยทุ่มเทงบประมาณส่วนใหญ่ในกิจกรรมด้านความมั่นคง ในขณะที่ดำเนินนโยบายสนับสนุนให้เอกชนซึ่งขาดเงินและความรู้ด้านเทคนิคเป็นผู้ดำเนินการพัฒนาการชลประทาน ครั้นรัฐบาลตัดสินใจที่จะพัฒนาการชลประทานเองก็ให้ความสำคัญน้อยกับเรื่องชลประทานและทำในขอบเขตที่จำกัดไม่สอดคล้องกับโครงการที่เสนอโดยชาวตะวันตกผู้วางรูปแบบการพัฒนางานชลประทาน⁵⁰

ควรต้องกล่าวว่า โครงการชลประทานขนาดใหญ่ซึ่งโดยแ่งมุมหนึ่งเป็นโครงการที่มีเป้าหมายที่การจัดการ (แหล่ง) น้ำ เพื่อการขยายผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะข้าว ซึ่งเป็นสินค้าออกสำคัญของประเทศ อย่างโครงการรังสิตและโครงการป่าสักได้ ปรากฏว่ากรณีโครงการรังสิตในทางปฏิบัติแล้วบริษัทเอกชนที่ดำเนินการขุดคลองคือ บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ไม่ได้ให้ความสำคัญกับงานด้านการชลประทานแต่เน้นเรื่องการได้กรรมสิทธิ์ในที่ดินและการขายที่ดินซึ่งได้กรรมสิทธิ์จากการขุดคลอง อันนำไปสู่ปัญหาการตื่นเงินของคลองและการละทิ้งพื้นที่ของ

⁴⁹โปรดดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณารักษ์, รายงานชาวสมัย ร. 5 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโดยต่างประเทศไทยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546), หน้า 157 -170.

⁵⁰สุนทรีย์ อาสะโว้ย, "การพัฒนาระบบการชลประทานในประเทศไทยตั้งแต่พ.ศ.2431 - 2493," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า32 - 145.

ราษฎรจนทำให้โครงการล้มเหลว⁵¹

ส่วนกรณีโครงการป่าสักได้นั้นด้านหนึ่งโครงการป่าสักได้นับเป็นโครงการชลประทานสมัยใหม่ที่สงน้ำด้วยแรงโน้มถ่วงเป็นโครงการแรกของประเทศ⁵² รวมทั้งในโครงการนี้ยังมีการสร้างเขื่อนชลประทานที่ถูกสร้างขึ้นจริงเป็นแห่งแรกคือ เขื่อนพระรามหก⁵³ (ชื่อแรกของเขื่อนคือ “เขื่อนเทียรราชา” เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปิดเขื่อน ได้ทรงโปรดเกล้าฯ เปลี่ยนชื่อจากชื่อเดิมซึ่งทรงตั้งเป็นชื่อใหม่คือ “เขื่อนพระรามหก”)

ในแง่มุมของผลการดำเนินงานของโครงการป่าสักได้นั้น โครงการให้ผลประโยชน์ในขอบเขตจำกัดคือรัฐสามารถเรียกเก็บค่าธรรมเนียมประตุน้ำจากผู้ค้าข้าวได้เพิ่มขึ้นและมีการตั้งโรงสีข้าวในบริเวณโครงการ หากแต่โครงการได้ดึงน้ำส่วนใหญ่จากแม่น้ำป่าสักเข้ามาในเขตรังสิต ขณะที่เขตที่นาอื่นๆ นอกเขตโครงการซึ่งเคยมีน้ำใช้อุดมสมบูรณ์ได้รับน้ำน้อยลงจนถึงขาดแคลนตลอดจนไม่ก่อให้เกิดการพัฒนาการชลประทาน⁵⁴

ร่องรอยอีกประการหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่ารัฐในช่วงสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่ได้มุ่งเน้นเรื่องการจัดการน้ำแบบรวมศูนย์อำนาจโดยให้ชุมชนท้องถิ่นจัดการและใช้ประโยชน์จาก (แหล่ง) น้ำด้วยตนเองแบบกึ่งอิสระ ดังปรากฏว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นช่วงสุดท้ายของการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้มีการออกประกาศโดยกระทรวงเกษตรธิการเปลี่ยนชื่อ “กรมทตน้ำ” * เป็น “กรมชลประทาน” และให้กรมชลประทานทำหน้าที่รับผิดชอบงานการขุดคลอง การทตน้ำ การสงน้ำและการสูบน้ำเพื่อช่วยเหลือพื้นที่เพาะปลูกอย่างทั่วถึง ขณะเดียวกันได้มีการริเริ่มทำการก่อสร้างโครงการชลประทานขึ้นเกือบทุกภาคของประเทศ ตลอดจนมี

⁵¹ ชัยยุทธ สุขศรี และโกศล ประสงค์สม, “แหล่งน้ำและการชลประทานในพื้นที่รังสิต,” ใน จลองสุนทรวาณิชย์ และคณะ, บรรณาธิการ, *ร้อยปีคลองรังสิต: โครงการวิจัยนำร่องเฉลิมฉลองวโรกาสกาญจนาภิเษก สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย* (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 138-140.

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 146.

⁵³ อุดล อิมโอชา, *เขื่อนในประเทศไทย เล่ม 1 เขื่อนทตน้ำ* (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของครุสภา, 2530), หน้า 22-24.

⁵⁴ สุนทรีย์ อาสะไวย์, “การพัฒนาระบบการชลประทานในประเทศไทยตั้งแต่พ.ศ. 2431 - 2493,” หน้า 119 - 137.

* ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการยุบกรมคลองและจัดตั้งกรมขึ้นใหม่โดยใช้ชื่อว่า “กรมทตน้ำ” เพื่อให้ดูแลเรื่องการชลประทานเป็นการเฉพาะ

การออกกฎหมายควบคุมกิจการชลประทานในแถบภาคเหนือของประเทศฉบับแรกคือ “พระราชบัญญัติควบคุมเหมืองฝายและพั้ง พุทธศักราช 2477”⁵⁵

โดยภาพรวมแล้ว การมุ่งเน้นเรื่องการจัดการน้ำแบบรวมศูนย์อำนาจโดยรัฐผ่านโครงการชลประทานมีความชัดเจนอย่างมากในช่วงปลายของการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่นเดียวกับที่พบว่ารัฐมีความพยายามในการควบคุมกิจการชลประทานแบบเหมืองฝายในภาคเหนือของประเทศ ซึ่งโดยโครงสร้างพื้นฐานแล้วการจัดการน้ำแบบเหมืองฝายเป็นการจัดการโดยชุมชนไม่ใช่สิทธิอำนาจของรัฐ⁵⁶ ควรกล่าวด้วยว่าในขณะที่รัฐในช่วงการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้ความสำคัญกับเรื่องการจัดการ (แหล่ง) น้ำน้อยกว่าการจัดการทรัพยากรประเภทอื่นๆ เช่น ดินหรือป่าไม้ หากแต่รัฐในช่วงเวลานี้ให้ความสนใจในการอ้างสิทธิเหนือสัตว์น้ำจืด โดยในปี พ.ศ. 2444 รัฐบาลได้จัดระเบียบการบริหารจัดการสัตว์น้ำจืดเพื่อประโยชน์ในการจัดเก็บภาษีอากร การดูแลสัตว์น้ำให้มีเพียงพอต่อการบริโภคของประชาชนและการเป็นสินค้าเพราะการขยายตัวของการค้าต่างประเทศ ซึ่งสัตว์น้ำจืดเป็นสินค้าออกประเภทหนึ่งอันส่งผลให้ปริมาณสัตว์น้ำตามแม่น้ำลำคลองเริ่มลดลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งรัฐบาลให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์และรักษาสัตว์น้ำมากขึ้น โดยมีการมอบหมายให้กระทรวงเกษตรธิการทำหน้าที่เพาะเลี้ยงและดูแลรักษาสัตว์น้ำ ออกกฎเกณฑ์ข้อห้ามในการทำประมง

⁵⁵ ประวัติการพัฒนางานชลประทานในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: กรมชลประทาน, 2545), หน้า 34; ควรกล่าวด้วยว่าหากมองประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองอย่างเคร่งครัดตลวงต้องบอกว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เป็นการสิ้นสุดของการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในกรณีนี้พระราชบัญญัติควบคุมเหมืองฝายและพั้ง พ.ศ. 2477 เป็นกฎหมายที่ตราขึ้นในช่วงการปกครองแบบประชาธิปไตย อย่างไรก็ตามก็ตีพระมหากษัตริย์พระองค์สุดท้ายในการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทรงสละราชสมบัติในเดือนมีนาคม 2477 และพระองค์ทรงไม่เห็นด้วยกับการปกครองแบบประชาธิปไตยที่พระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญเท่าไรนัก กล่าวอีกนัยหนึ่งทรงนิยมการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังนั้นการอธิบายถึงความพยายามของรัฐในการจัดการน้ำโดยการตราพระราชบัญญัติในช่วงเวลาที่เป็นรอยต่อระหว่างการปกครอง 2 ระบบ การจัดการน้ำตามพระราชบัญญัตินี้จึงมีร่องรอยของวิถีคิดและการจัดการน้ำในช่วงการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แฝงอยู่

⁵⁶ ปรัดตูลายละเอียดใน อุไรวรรณ ตันกิมหยง, “องค์กรสังคมในระบบชลประทานเหมืองฝายและการระดมทรัพยากร: เปรียบเทียบระหว่างชุมชนบนที่สูงและชุมชนพื้นราบในภาคเหนือของประเทศไทย,” *สังคมศาสตร์วารสารทางวิชาการคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่* 7, 1-2 (เมษายน 2527 - ตุลาคม 2528):

เช่น กำหนดจุดจذبปลา กำหนดขนาดของเครื่องมือประมง ห้ามวางยาเบื่อเมาและใช้วัตถุระเบิด ฯลฯ รวมทั้งการจัดตั้งกรมรักษาสัตว์น้ำโดยความช่วยเหลือทางวิชาการของรัฐบาลสหรัฐอเมริกาซึ่งส่ง ดร.ฮิว แมคคอร์มิค สมิท ผู้เชี่ยวชาญเรื่องสัตว์น้ำมาทำการสำรวจพันธุ์สัตว์น้ำของไทย และจัดทำข้อเสนอในการสงวน รักษา บำรุงและพัฒนาสัตว์น้ำเพื่อนำไปสู่การอุตสาหกรรม⁵⁷

ด้านการจัดการน้ำโดยรัฐในช่วงการปกครองแบบประชาธิปไตยนั้น กล่าวได้ว่ารัฐมีความพยายามหรือมุ่งเน้นการจัดการน้ำแบบรวมศูนย์อำนาจอย่างชัดเจน ดังเห็นได้จากการที่มีการแก้ไขพระราชบัญญัติควบคุมเหมืองฝายและพั้งถึง 2 ครั้งในปี พ.ศ. 2478 และปี พ.ศ. 2480 เพื่อควบคุมระบบการทำเหมืองฝายและพั้งให้ได้ผลยิ่งขึ้น⁵⁸ เช่นเดียวกับที่พบว่าในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2482 - 2485 มีการตราพระราชบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับการชลประทานจำนวน 4 ฉบับได้แก่ พระราชบัญญัติการชลประทานราษฎร์ (2482) พระราชบัญญัติรักษาคลอง (ฉบับที่ 2) (2483) พระราชบัญญัติคั่นนาและคูน้ำ (2484) และพระราชบัญญัติการชลประทานหลวง (2485) เพื่อเร่งส่งเสริมการชลประทานและเพิ่มพื้นที่การทำนาให้เพิ่มมากขึ้น อันจะทำให้เศรษฐกิจของประเทศดีขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีพระราชบัญญัติการชลประทานหลวง พ.ศ. 2485 นั้น กล่าวระบุลงไปได้ว่าเป็นการตรากฎหมายเพื่อให้เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลเข้าไปดำเนินการและควบคุมการก่อสร้างการชลประทาน การบำรุงรักษาการชลประทานต่างๆ รวมทั้งการคมนาคมทางน้ำ และการป้องกันความเสียหายจากการเพาะปลูกอันเกิดจากน้ำ⁵⁹

นอกจากนี้ยังพบอีกว่ามีการดำเนินโครงการชลประทานขนาดใหญ่เพื่อพัฒนา งานชลประทาน ดังเช่น โครงการเจ้าพระยา (รัฐบาลให้ความเห็นชอบในปี พ.ศ. 2492 ลงมือสร้างในปี พ.ศ. 2495) ซึ่งเป็นระบบการควบคุมน้ำสำหรับการเกษตรบนทุ่งราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและสาขา รวมทั้งการผลิตกระแสไฟฟ้าจากเขื่อนขนาดใหญ่คือ เขื่อนเจ้าพระยา สำหรับใช้ในงานอุตสาหกรรม โดยใช้เงินทุนและเทคโนโลยีอย่างมากในขณะนั้นที่ผลของการดำเนินโครงการก่อให้เกิดปัญหาเรื่องการเก็บภาษีชลประทานและการขาดความร่วมมือจากชาวนา เนื่องจากการที่รัฐไม่ได้ชี้แจงให้เข้าใจถึงโครงการอย่างจริงจัง⁶⁰

⁵⁷ อนุสรณ์ อุณโณ, **ขบวนการสิทธิเหนือทรัพยากรส่วนรวมในสังคมไทย เกษตรกรรมยั่งยืนในบริบทระบอบกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรส่วนรวม กรณีโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย** (นนทบุรี: คณะกรรมการจัดงานมหกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน, 2547), หน้า 88-89.

⁵⁸ ประวัติการพัฒนางานชลประทานในประเทศไทย, หน้า 35.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

⁶⁰ สุนทรีย์ อาสะวีย์, "การพัฒนากระบวนการชลประทานในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2431 - 2493," หน้า

ควรต้องกล่าวด้วยว่าช่วงการปกครองแบบประชาธิปไตยเป็นเวลาที่รัฐดำเนินการสร้างเขื่อนและฝายในทุกภาคของประเทศ เช่น ฝายชลชั้นถันหินิต (สร้างระหว่างปี พ.ศ.2478 - 2489) (เขียงใหม่) เขื่อนเพชร (สร้างเสร็จปี พ.ศ. 2493) (เพชรบุรี) เขื่อนห้วยหลวง (สร้างเสร็จปี พ.ศ. 2492 ระบบส่งน้ำเสร็จปี พ.ศ. 2499) (อุดรธานี) เขื่อนพิมาย (สร้างเสร็จปี พ.ศ.2496 ระบบส่งน้ำเสร็จปี พ.ศ. 2501) (นครราชสีมา) ฯลฯ⁶¹ โดยที่นัยสำคัญของการสร้างเขื่อนอยู่ที่ว่ารากฐานทางความคิดของการสร้างเขื่อนมาจากความคิดเรื่องการควบคุมน้ำแบบรวมศูนย์อำนาจโดยรัฐ การเอาชนะและควบคุมธรรมชาติ และการเปลี่ยนประเทศสู่ความเป็นอุตสาหกรรมโดยใช้ธรรมชาติเป็นฐานการผลิต⁶²

กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ โครงการเขื่อนเป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดการธรรมชาติโดยรัฐ ซึ่งมีความหมายรวมไปถึงการจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำหรือพื้นที่ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับน้ำ เช่น ป่าไม้ที่ราบ ชุมชน ฯลฯ ให้เป็นไปตามความต้องการของรัฐซึ่งเป็นผู้จัดการ⁶³

2.2 โครงสร้างอำนาจรัฐกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในช่วงการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาฯ ระหว่างทศวรรษ 2500 – ทศวรรษ 2510

นิยามและวิถีคิดของรัฐ

อาจกล่าวได้ว่ารัฐในช่วง 2 ทศวรรษแรกของการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาฯ มีการปรับเปลี่ยนนิยามและวิถีคิดเกี่ยวกับธรรมชาติโดยการให้ความหมาย “ธรรมชาติ” เน้นที่มูลค่าทางด้านเศรษฐกิจของธรรมชาติในฐานะ “ทรัพยากรธรรมชาติ” ซึ่งหน่วยราชการทุกหน่วยงานจะต้องพยายามนำเอา “ทรัพยากรธรรมชาติ” ที่อยู่ในการดูแลของตนมาทำประโยชน์ทางเศรษฐกิจอย่างเต็มที่ควบคู่ไปกับการรู้จักใช้และสงวนทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่⁶⁴

⁶¹ ประวัติการพัฒนางานชลประทานในประเทศไทย, หน้า35; อุดล อิมโอชา, เรื่องเดิม, หน้า 37-39, 42.

⁶² ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, “นิเวศวิทยาการเมืองของการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ในประเทศไทย กรณีศึกษาโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543), หน้า 35-43.

⁶³ อุทัย จันผกา, “สถานภาพลุ่มน้ำในประเทศไทย,” ใน สัมมนาการจัดการลุ่มน้ำครั้งที่ 1 “แนวทางการจัดการลุ่มน้ำสำหรับประเทศไทย” (กรุงเทพฯ: อักษรสยามการพิมพ์, 2527), หน้า 1-11.

⁶⁴ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, นิเวศประวัติศาสตร์: พรหมแดนความรู้, หน้า 25-27.

อย่างไรก็ดีสาระสำคัญของวิถีคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของรัฐมีจุดเน้นที่การใช้และแสวงหาประโยชน์จากธรรมชาติเพื่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศ ดังเห็นได้จากวิถีคิดและถ้อยแถลงของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี (พ.ศ. 2501 - พ.ศ. 2506)

“งานสำคัญที่รัฐบาลได้ทำไปในการพัฒนาฐานะในทางเศรษฐกิจและการคลังของประเทศไทยให้ดีขึ้น...คือการสร้างความวิริยะอุตสาหะของประชาชนในการพยายามสร้างสรรค์และช่วยกันขุดค้นทรัพยากรของชาติไปใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุดนั่นเอง”⁶⁵

เช่นเดียวกับที่พบว่าแผนพัฒนาซึ่งถือเป็น “แม่บท” ในการพัฒนาประเทศของรัฐบาล ตั้งแต่แผนพัฒนา ฉบับที่ 1-3 (พ.ศ. 2504 - พ.ศ. 2519) ไม่ได้กล่าวถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ หากแต่กล่าวถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศเป็นหลัก โดยการกล่าวถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติจะปรากฏในแผนพัฒนา ในช่วงทศวรรษ 2520 คือนับตั้งแต่แผนพัฒนา ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 - พ.ศ. 2524)⁶⁶

ควรกล่าวด้วยว่าในแง่มุมมองของการใช้คำนั้น การใช้คำว่า “ทรัพยากรธรรมชาติ” เป็นการให้ความหมายหรือคุณค่าแก่ธรรมชาติอย่างคับแคบบนฐานคิดทางวัฒนธรรมของมนุษย์ที่กำหนดคุณค่าหรือความหมายของธรรมชาติโดยเฉพาะเจาะจงที่องค์ประกอบหรือบางส่วนของธรรมชาติที่สิ่งมีชีวิตใช้ประโยชน์เพื่อการมีชีวิตอยู่รอด ในขณะที่ธรรมชาติมีหลายมิติแง่มุม ไม่ใช่เฉพาะในแง่มุมมองของ “ทรัพยากร”⁶⁷ และวาทกรรมดังกล่าวได้ถูกผลิตและผลิตซ้ำในกระแสความคิดหรือวาทกรรมว่าด้วยการพัฒนาหรือการทำให้ทันสมัยอย่างตะวันตก ซึ่งมองว่าธรรมชาติเป็นสิ่งล่าหลังป่าเถื่อน

⁶⁵ นายกาโลกโมลิ้ม สฤษดิ์ ธนะรัชต์ กับเรื่องราวใต้เส้นผมของเขา (ม.ป.พ: Island Publishing, ม.ป.ป.), หน้า 112.

⁶⁶ สุชินต์ ดรุณพันธ์, “การพัฒนากฎหมายในส่วนของความร่วมมือขององค์กรพัฒนาเอกชนในการพิทักษ์สิ่งแวดล้อม” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขานิติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 33-45.

⁶⁷ Terry A. Rambo, *The Human Ecology of Rural Resource Management in Northeast Thailand* (Khon Kaen: Khon Kaen University, 1991), pp.3-4 อ้างถึงใน สุริยา สมุทคุปดี และพัฒนา กิตติอาษา, บรรณาธิการ, *ฮิตบ้านคองเมือง: รวมบทความทางมานุษยวิทยาว่าด้วยสังคมและวัฒนธรรมอีสาน* (นครราชสีมา: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2536), หน้า 158-159.

และการพัฒนาเป็นการหนีห่างจากสภาวะดั้งเดิมของธรรมชาติ โดยการทำให้สังคมเป็นสังคมเมือง เป็นสังคมอุตสาหกรรมบนฐานของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ⁶⁸

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งอยู่ที่ว่ารัฐในช่วงการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาฯ ได้ปรับเปลี่ยนวิธีคิดเกี่ยวกับพื้นที่และคนในพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ของรัฐ กล่าวคือวิธีคิดเกี่ยวกับการจำแนกพื้นที่ในเชิงซ้อนระหว่างการจำแนกพื้นที่ทางธรรมชาติ – พื้นที่ทางวัฒนธรรมและการจำแนกพื้นที่สาธารณะ – พื้นที่ส่วนตัวในลักษณะที่รัฐสามารถรวมศูนย์อำนาจในการจัดการพื้นที่ที่ยังคงเป็นวาทกรรมกระแสหลัก โดยที่การเบียดขับการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของรัฐได้ขยายจากที่เคยเบียดขับเฉพาะ “คนอื่นที่ไม่ใช่ไทย” เป็นการเบียดขับ “คนอื่นที่ไม่ใช่ไทย” และ “คนจน” ซึ่งถูกทำให้เป็นอื่นบนฐานการจำแนกทรัพย์สินในครอบครองและระดับรายได้ของบุคคลไม่ให้เข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นทรัพยากรของส่วนกลาง⁶⁹ อันเป็นการทำให้ความรุนแรงเชิงโครงสร้างในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยรัฐขยายตัวครอบคลุมกลุ่มคนที่ได้รับผลจากความรุนแรงในการจัดการมากขึ้น

มีข้อสังเกตว่าในปี พ.ศ. 2518 รัฐได้ขยายขอบเขตของวิธีคิดว่าด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ดังที่ได้กล่าวตอนต้นแล้วว่า พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2518 ได้กล่าวถึง “สิ่งแวดล้อม” ในนัยความหมายถึง ธรรมชาติ ทรัพยากร และสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นที่อยู่รอบๆ ตัวของมนุษย์ ตลอดจนมุ่งเน้นที่การพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติโดยรัฐ อย่างไรก็ตามก็ได้อาจกล่าวได้ว่า การขยายขอบเขตวิธีคิดของรัฐจาก “ทรัพยากรธรรมชาติ” เป็น “สิ่งแวดล้อม” ในท่าทีของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้กฎหมายเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมโดยตรงเป็นผลจากกระแสสังคมที่ไม่พอใจต่อปัญหาความเสื่อมโทรมของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มาจากกาจัดการโดยรัฐ ไม่ใช่มาจากการปรับเปลี่ยนที่มาจากรัฐโดยตรง (ประเด็นนี้จะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไปข้างหน้า)

⁶⁸ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะและความเป็นอื่น, พิมพ์ครั้งที่3 (กรุงเทพฯ: วิชาษา, 2545), หน้า 247-273.

⁶⁹อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, “จากคนนอกสู่คนชายขอบ,” หน้า 69-75; นิธิ เอียวศรีวงศ์, คนจนกับนโยบายการทำให้จนของรัฐ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา (ผสพ.), 2543), หน้า 2 - 11, 65 - 73.

2.2.1 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของรัฐในช่วงทศวรรษ 2500 - ถึงทศวรรษ 2520

โดยภาพรวมแล้วกล่าวได้ว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของรัฐในช่วงเวลานี้มีลักษณะของการสืบทอดการจัดการธรรมชาติของรัฐสมัยใหม่โดยการเร่งกระบวนการสร้างอำนาจเหนือพื้นที่ (Territorialization)* เพื่อสถาปนาอำนาจรัฐเหนือ (พื้นที่) ธรรมชาติอย่างเข้มข้นจริงจัง⁷⁰

ในอีกด้านหนึ่งปรากฏว่าในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1-3 (รวมทั้งแผนพัฒนาฉบับต่อๆ มาจนถึงฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 - พ.ศ. 2534) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยรัฐเป็นไปในลักษณะของการริตรอนสิทธิการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยการตราพระราชบัญญัติหลายฉบับเพื่อค่อย ๆ บังคับและสถาปนากรรมสิทธิ์ของรัฐเหนือป่า สัตว์ป่า ดินน้ำลำธารในรูปแบบของพื้นที่สาธารณะ (สิทธิของรัฐ) และพื้นที่ส่วนตัว (สิทธิของบุคคลที่รองรับโดยอำนาจรัฐ)⁷¹

กฎหมายที่แสดงถึงสิทธิอำนาจของรัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระหว่างทศวรรษ 2500 - ทศวรรษ 2510

ในช่วงทศวรรษ 2500 - ทศวรรษ 2510 ได้มีการตรากฎหมายที่แสดงหรืออ้างถึงสิทธิและอำนาจของรัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมฉบับสำคัญๆ ดังนี้⁷²

*ปีเตอร์ ฟาน เดอเกสต์ (Peter Vandergeest) นักสังคมวิทยาชาวแคนาดาเชื้อสายเนเธอร์แลนด์ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของไทยได้อธิบายว่า กระบวนการสร้างอำนาจเหนือพื้นที่หมายถึง “กระบวนการที่รัฐพยายามควบคุมประชาชนและกิจกรรมของประชาชนเหล่านั้นโดยการกำหนดขอบเขตรอบพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง อาจมีการกีดกันผู้คนบางประเภทออกไปจากพื้นที่นั้นๆ และห้ามกิจกรรมบางอย่างหรือกำหนดให้มีกิจกรรมบางอย่างภายในพื้นที่นั้น” หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การครอบครองพื้นที่ภายในประเทศ (Internal Territorialization) โปรดดู Peter Vandergeest, “Mapping Nature: Territorialization of Forest Rights in Thailand,” *Society and Natural Resource* 9 (1996): 157-175.

⁷⁰อนุสรณ์ อุณโณ, *ขบวนการสิทธิเหนือทรัพยากรส่วนรวมในสังคมไทย เกษตรกรรมยั่งยืนในบริบทระบอบกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรส่วนรวม กรณีโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย*, หน้า 108-110.

⁷¹เอนก นาคะบุตร, *คนกับดิน น้ำ ป่า จุดเปลี่ยนแห่งความคิด* (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536), หน้า 2-3.

⁷²เรียบเรียงจาก เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, บรรณาธิการ, *ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 1 ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย*, หน้า 104-106, “พระราช

1. พระราชบัญญัติสงวนคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2503 ซึ่งมีสาระสำคัญคือ การกำหนดบริเวณเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ห้ามไม่ให้ผู้ใดเข้าไปครอบครองยึดถือที่ดิน ตัดโค่น ถากถาง ในเขตที่สงวนไว้ให้ความคุ้มครองสัตว์ป่าตามบัญชีท้ายพระราชบัญญัติเป็นสัตว์ป่าคุ้มครองและสัตว์ป่าสงวน ออกใบอนุญาตให้ล่าสัตว์บางจำพวก ห้ามการล่าสัตว์ป่าสงวนและสัตว์ป่าคุ้มครองเพื่อการค้า ห้ามไม่ให้มีไว้ครอบครองซึ่งสัตว์ป่าหรือซากของสัตว์ป่า

2. พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ซึ่งมีสาระสำคัญคือ การให้อำนาจรัฐกำหนดเขตที่ดินให้เป็นอุทยานแห่งชาติ กำหนดเงื่อนไขไม่ให้บุคคลกระทำการใดๆ ในเขตอุทยานแห่งชาติ เช่น ยึดถือหรือครอบครองที่ดิน กั้นสร้างแนวถาวรหรือเผาป่า เก็บหานำออกไปด้วยประการใดๆ ให้เป็นอันตราย ฯลฯ เพื่อคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่

3. พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 เป็นกฎหมายที่พัฒนามาจากพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองป่า พ.ศ. 2481 แต่มีความเข้มข้นกว่าในแง่บทบัญญัติที่รองรับการใช้อำนาจหน้าที่ของรัฐ โดยยกเลิกพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองป่า ให้อำนาจแก่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์กำหนดเขตป่าสงวนแห่งชาติเพื่อรักษาสภาพป่าไม้ของป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติอื่นตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 โดยไม่ทำการสำรวจสภาพที่ตั้งและสิทธิของราษฎรที่มีอยู่ก่อนหน้า

4. พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2518 เป็นกฎหมายเกี่ยวกับการป้องกันและแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมโดยตรงฉบับแรก ซึ่งมีสาระสำคัญคือ การกำหนดให้มี "คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ" อันประกอบด้วย รองนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน โดยมีปลัดกระทรวงกลาโหม, มหาดไทย, เกษตรและสหกรณ์, อุตสาหกรรม, สาธารณสุข รวมทั้งเลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ผู้ทรงคุณวุฒิเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม (ไม่เกิน 5 คน) และผู้แทนสถาบัน องค์การอิสระหรือบุคคลอื่นซึ่งคณะรัฐมนตรีแต่งตั้ง (ไม่เกิน 5 คน) เป็นกรรมการ ปฏิบัติหน้าที่จัดการและดูแลเรื่องคุณภาพสิ่งแวดล้อม 9 ประการ คือ

1. เสนอนโยบายและความเห็นที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ

2. พิจารณากำหนดแนวทางปฏิบัติตามนโยบายในการทำโครงการหรือแผนที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพสิ่งแวดล้อม

3. พิจารณาให้ความเห็นเกี่ยวกับโครงการของส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ และภาคเอกชนที่อาจมีผลเสียหายต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมต่อคณะรัฐมนตรีหรือส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง
4. เสนอแผนพัฒนา ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมต่อคณะรัฐมนตรี
5. เสนอแนะมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมในเรื่องต่างๆ พร้อมทั้งมาตรการที่จะใช้ในการตรวจสอบและเสนอแนะบทลงโทษผู้ฝ่าฝืนเพื่อเสนอต่อคณะรัฐมนตรี
6. เสนอรายงานเกี่ยวกับสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศต่อคณะรัฐมนตรีอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง
7. ประสานงานระหว่างส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจและภาคเอกชน ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพสิ่งแวดล้อม
8. พิจารณาเรื่องอื่นใดที่เกี่ยวกับคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่คณะรัฐมนตรีหรือนายกรัฐมนตรีขอให้พิจารณา
9. ปฏิบัติการอื่นใดที่กฎหมายกำหนดให้เป็นของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ

เงื่อนไขของพระราชบัญญัติที่กล่าวมาทั้ง 4 ฉบับอยู่ที่ว่า กฎหมายเหล่านี้บังคับซึ่งถึงการให้อำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การเบียดขับสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของบุคคลหรือชุมชน รวมทั้งการแต่งตั้งคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติซึ่งทำหน้าที่ดูแลจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม (อาจกล่าวได้ว่านอกจากอำนาจในการแต่งตั้งแล้ว รัฐยังมีอำนาจในการควบคุมคณะกรรมการด้วย เนื่องจากในเชิงปริมาณนั้นคณะกรรมการเกือบครึ่งหนึ่งมาจากคนของรัฐบาลและหน่วยราชการ ในขณะที่ในส่วนของผู้แทนสถาบัน องค์การอิสระหรือบุคคลอื่น ๆ มาจากการแต่งตั้งของคณะรัฐมนตรี)

ต้องกล่าวด้วยว่า กฎหมายที่ตราในช่วงรัฐสมัยใหม่ซึ่งมีลักษณะของการจัดการธรรมชาติแบบรวมศูนย์อำนาจที่รัฐยังคงมีการบังคับใช้หรือการผลิตซ้ำในช่วงทศวรรษ 2500 - ทศวรรษ 2510⁷³ และอีกประการหนึ่งนั้น มีร่องรอยที่แสดงว่าวิถีคิดว่าด้วยการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยรัฐในช่วงทศวรรษ 2500 - ทศวรรษ 2510 ได้ถูกถ่ายทอดและผลิตซ้ำในสำนึกของประชาชนผ่านระบบการศึกษา ดังพบว่าในปี พ.ศ.2503 ได้มีการปรับปรุง

⁷³กฎหมายที่ตราขึ้นในช่วงรัฐสมัยใหม่ (ทศวรรษ2450-ทศวรรษ2490) ส่วนหนึ่งยังมีการบังคับใช้หรือผลิตซ้ำเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2518 เช่น พระราชบัญญัติรักษาคอลง ร.ศ.121 พระราชบัญญัติชลประทานหลวง พ.ศ.2485 โปรดดู อำนาจ วงศ์บัณฑิต, กฎหมายสิ่งแวดล้อม (กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2545), หน้า 230-243.

และยกร่างหลักสูตรประถมศึกษา (จะใช้จนถึงปี พ.ศ.2521 ซึ่งมีการปรับปรุงหลักสูตรประถมศึกษาอีกครั้งหนึ่ง) โดยที่ความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่แทรกอยู่ในหลักสูตรมีลักษณะสอดคล้องกับวิธีคิดเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติของรัฐ กล่าวคือ เน้นการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาผลิตเพื่อผลทางเศรษฐกิจตามสภาพท้องถิ่น ขณะที่ไม่แทรกความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์โดยการใช้อย่างประหยัดและใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดไว้ในหลักสูตรด้วย⁷⁴

เช่นเดียวกับที่พบว่าในส่วนที่ว่าด้วยพลเมืองนั้น แบบเรียนตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2503 มุ่งสอนให้พลเมืองไทยมีหน้าที่จงรักภักดีต่อชาติ คำนึงถึงผลประโยชน์ของชาติหรือส่วนใหญ่ โดยเชื่อมั่นความสามารถของรัฐและระบบราชการในฐานะที่พึงและทางออกของปัญหาต่างๆ⁷⁵ ในขณะที่วิธีคิดในการจำแนกความเป็นไทยและความเป็นอื่นซึ่งเป็นศัตรูและไม่ใช้ไทยยังเป็นสิ่งที่ปรากฏในแบบเรียนจนกระทั่งถึงครั้งแรกของทศวรรษ 2530⁷⁶

มีข้อที่ต้องเน้นย้ำคือ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยรัฐมีลักษณะของการจัดการบนพื้นฐานของความไม่เท่าเทียม ดังมีร่องรอยว่า แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515 - พ.ศ. 2519) มีความพยายามที่จะกระจายความเจริญและลดความเหลื่อมล้ำทางด้านรายได้และความแตกต่างของระดับความเป็นอยู่ของประชาชนในพื้นที่เมืองกับชนบทภายใต้เงื่อนไขที่ไม่เอื้อให้ความเหลื่อมล้ำแตกต่างระหว่างกลุ่มคนลดลง⁷⁷

2.2.2 การจัดการน้ำของรัฐในช่วงทศวรรษ 2500 - 2510

อาจกล่าวได้ว่า รัฐในช่วงทศวรรษ 2500 - 2510 ให้ความสำคัญกับการจัดการน้ำ ดังปรากฏว่าในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2510 - พ.ศ.2514) ได้มีการสานต่อการพัฒนาการ

⁷⁴จิราภรณ์ จันทร์สุพัฒน์, "พัฒนาการของสิ่งแวดล้อมศึกษาในหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ระหว่างพุทธศักราช 2441 ถึง 2524," หน้า129-131.

⁷⁵ลักษณะ ปันวิชัย, "อุดมการณ์รัฐของไทยในแบบเรียนชั้นประถมศึกษา พ.ศ.2464-2533; ไม่มี "ชาติของประชาชนไทย" ในแบบเรียน," รัฐศาสตร์สาร 21, 3 (2542): 135-140.

⁷⁶นิธิ เอียวศรีวงศ์, ชาติไทย,เมืองไทย,แบบเรียนและอนุสาวรีย์ ว่าด้วยวัฒนธรรมรัฐและรูปการจิตสำนึก (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), หน้า 47 - 88; ไปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีคิดเรื่องความเป็นไทยเพิ่มเติม ใน สายชล สัตยานุรักษ์, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545).

⁷⁷สามทศวรรษแห่งการพัฒนาประเทศ (กรุงเทพฯ: ธนาคารทหารไทยจำกัด, 2536), หน้า 89-91.

ชลประทานจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 โดยพัฒนาชลประทานให้มีเนื้อที่ชลประทานเพิ่มขึ้นจาก 11.7 ล้านไร่เป็น 15 ล้านไร่ และมีการกำหนดโครงการชลประทานที่สำคัญหลายโครงการ ได้แก่ โครงการชลประทานแม่น้ำน่าน ปราน น้ำอูน ชีบน น้ำยั้งและมูลบน⁷⁸

โครงการเขื่อนถือได้ว่าเป็นรูปแบบการจัดการน้ำที่รัฐให้ความสำคัญและให้การสนับสนุนอย่างมากตลอดช่วงทศวรรษ 2490 - 2510 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงทศวรรษ 2500 - 2510 ซึ่งถือเป็น “ยุคทองของการสร้างเขื่อน” และเป็นช่วงเวลาที่ยุทธศาสตร์ของสหรัฐอเมริกา, ญี่ปุ่น, เยอรมันนี, ฝรั่งเศส, เนเธอร์แลนด์ และออสเตรเลียมีบทบาทสำคัญในการสร้างและสนับสนุนการสร้างเขื่อนในประเทศไทย⁷⁹ โดยแง่มุมที่ควรกล่าวคือ ในช่วงทศวรรษ 2490 - 2510 นั้น โครงการเขื่อนอยู่ในฐานะสัญลักษณ์ของการพัฒนา โดยมีเขื่อนภูมิพล ซึ่งมีที่มาจากโครงการยันฮีที่กรมชลประทานได้สำรวจเมื่อปี พ.ศ.2494 และรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ขอพระราชทานพระนามจากพระมหากษัตริย์เป็นชื่อเขื่อนเมื่อเริ่มสร้างในปี พ.ศ.2500 (แล้วเสร็จในปี พ.ศ.2507) โดยเป็นเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าที่เรียกว่า “เขื่อนเอนกประสงค์” เป็นสัญลักษณ์ของการพัฒนาอย่างชัดเจนและนำไปสู่การที่โครงการสร้างเขื่อนเอนกประสงค์เป็นหนึ่งในกิจกรรมพื้นฐานที่รัฐบาลในช่วงทศวรรษ 2500 - 2510 ต้องดำเนินการ⁸⁰ (โปรดดูรายชื่อเขื่อนเอนกประสงค์ที่สร้างในช่วงเวลาดังกล่าวในตารางข้างล่างประกอบ)

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า42.

⁷⁹ ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, “นิเวศวิทยาการเมืองของการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ในประเทศไทย กรณีศึกษาโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น”, หน้า66-84.

⁸⁰ กิตติพร ใจบุญ, “ความจริงในเรื่องเขื่อน: บทปฏิบัติการทางวาทกรรมในสังคมไทยตั้งแต่พ.ศ.2490-2537.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชามนุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538), หน้า 35-38.

ตารางแสดงรายชื่อเขื่อนเอนกประสงค์ในช่วงทศวรรษ 2500-2510

ปีที่สร้างเสร็จ (พร้อมโรงไฟฟ้า)	ชื่อเขื่อน	จังหวัด
2508	น้ำพุง	สกลนคร
2509	อุบลรัตน์	ขอนแก่น
2514	สิรินธร	อุบลราชธานี
2515	จุฬารามณ์	ชัยภูมิ
2517	กิวลม	ลำปาง
2517	สิริกิติ์	อุตรดิตถ์
2517	แก่งกระจาน	เพชรบุรี

ที่มา: ประมวลจาก อดุล อิมโธซา, เขื่อนในประเทศไทย เล่ม 2 เขื่อนเก็บน้ำ (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2530).

ข้อสำคัญของโครงการเขื่อนเอนกประสงค์อยู่ที่ว่าโครงการถูกสร้างขึ้นโดยกล่าวถึงประโยชน์ของโครงการครอบคลุมทั้งด้านการชลประทาน การผลิตกระแสไฟฟ้า การบรรเทาอุทกภัย การคมนาคมทางน้ำ การจัดการน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค การพักผ่อนหย่อนใจ ฯลฯ พร้อมกับวาทกรรมเกี่ยวกับความงดงามและความยิ่งใหญ่ของเขื่อนที่สามารถแปรสภาพแม่น้ำสายเล็กๆ จนกลายเป็นทะเลสาบกว้างใหญ่ การที่มนุษย์สามารถเอาชนะธรรมชาติ ควบคุมธรรมชาติให้ลดความรุนแรง จนทำให้ภาพแทนความจริง (representation) ที่ว่าโครงการเขื่อนไม่มีผลเสียประการใดมีแต่ประโยชน์และประโยชน์ของโครงการสามารถวัดออกมาได้เป็นตัวเลขเงินตราและดัชนีชี้วัดความเจริญเติบโตของประเทศตามหลักเศรษฐศาสตร์⁸¹ ในขณะที่กรณีโครงการเขื่อนภูมิพลนั้นหากวิเคราะห์ในประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กล่าวได้ว่าการสร้างเขื่อนภูมิพลเป็นการตอบสนองต่อความต้องการพลังงานของกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง โดยสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยรัฐที่ไม่เท่าเทียมกันผ่านการใช้โครงการเขื่อนเป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนการใช้ทรัพยากรและการดึงเอาทรัพยากรธรรมชาติจากชนบทเพื่อตอบสนองให้กับเมือง⁸²

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36-41.

⁸² ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, "นิเวศวิทยาการเมืองของการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ในประเทศไทย กรณีศึกษาโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น," หน้า 68.

กล่าวโดยนัยหนึ่งคือ โครงการเชื่อมเป็นการจัดการน้ำที่ชุมชนท้องถิ่นอยู่ในฐานะผู้เสียประโยชน์เมื่อเทียบกับประโยชน์ที่เมืองและผู้คนในเมืองได้รับจากโครงการ

2.3 การเคลื่อนไหวเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ท่ามกลางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบรวมศูนย์อำนาจโดยรัฐบาลบนพื้นฐานวิถีคิดเชิงซ้อนระหว่างการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้ปรากฏว่า มีกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่ทำกิจกรรมเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งในทิศทางที่ส่งเสริมวิถีคิดของรัฐและทิศทางที่แตกต่างจากแนวทางการจัดการทรัพยากรของรัฐ ซึ่งอาจจำแนกได้ดังนี้

นิยมไพรสมาคม

ในปี พ.ศ.2496 ได้มีการก่อตั้งนิยมไพรสมาคมซึ่งเป็นองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมองค์กรแรกในประเทศไทย โดยกลุ่มคนที่ห่วงใยธรรมชาติได้รวมตัวกันโดยมีนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล เป็นแกนนำสำคัญในการจัดตั้งสมาคมอย่างเป็นทางการ⁸³ ซึ่งวัตถุประสงค์หลักของนิยมไพรสมาคมมี 6 ประการได้แก่

1. เพื่อปลูกฝังนิสัยรักธรรมชาติแก่ประชาชนตลอดจนเยาวชน
2. เพื่อศึกษาค้นคว้าและเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับพันธุ์พฤกษาชาติและสัตว์ป่านานาชนิด
3. เพื่อส่งเสริมการคุ้มครองและแพร่พันธุ์สัตว์ป่าที่เป็นประโยชน์
4. เพื่อส่งเสริมการปลูกบำรุงพันธุ์พฤกษาชาติและการเพาะเลี้ยงสัตว์ป่า
5. เพื่อนำและส่งเสริมการเที่ยวป่า
6. เพื่อช่วยรักษาไว้ซึ่งโบราณสถานและปูชนียสถาน ตลอดจนสถานที่ที่มีวิวทิวทัศน์อันสวยงามให้เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม⁸⁴

กิจกรรมหลัก ๆ ของนิยมไพรสมาคมปรากฏในลักษณะของการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับพฤกษาชาติและสัตว์ป่านานาชนิด เพื่อปลูกฝังนิสัยรักธรรมชาติให้แก่ประชาชนรวมทั้งเยาวชนในรูปแบบของบทความเกี่ยวกับนกและสัตว์ป่าในวารสาร นิตยสารและหนังสือพิมพ์ การบรรยาย ประกอบการฉายสไลด์หรือภาพยนตร์ทั้งในสถานที่ของสมาคมและสถานที่ต่าง ๆ การออกนิตยสาร

⁸³ สันจิติตา กาญจนพันธุ์, "ความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมและความคิดสีเขียวในเมือง," *สังคมศาสตร์วารสารทางวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่* 12, 2 (2543): 211.

⁸⁴ สุภาพ เลขะกุล และคณะ, *บรรณาธิการ, การต่อสู้และผลงานของนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล* (กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, 2535), หน้า 188.

ของสมาคมคือ "นิยามไพร" หรือ "ชำนานิยมไพร" การจัดทำเกี่ยวกับศึกษาเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้แก่คณะครู อาจารย์ นักเรียน นักศึกษา รวมทั้งการเขียนหนังสือในหลักสูตรสำหรับนักเรียนให้แก่กระทรวงศึกษาธิการ⁸⁵

ที่สำคัญคือ นิยมไพรสมาคมได้รณรงค์และผลักดันให้มีการออกกฎหมายสำคัญ 2 ฉบับ ได้แก่ พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ.2503 และพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ.2504 หลังจากที่ได้เคลื่อนไหวกระตุ้นเตือนให้รัฐบาลสนใจสงวนพื้นที่ป่าเพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าและเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน ตลอดจนมีนโยบายระดับชาติเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าและสัตว์ป่าอย่างต่อเนื่องในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2490⁸⁶

มีข้อสังเกตว่านายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล เลขานุการนิยมไพรสมาคมได้อธิบายและเผยแพร่ความรู้เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยอธิบายความหมายของคำว่า "ทรัพยากรธรรมชาติ" และคำว่า "คอนเซ็ปเวชัน" (ในช่วงก่อนทศวรรษ 2500 ยังไม่มีการใช้คำว่า "การอนุรักษ์") ซึ่งแปลจากศัพท์ฝรั่งว่า "วิธีการใช้ทรัพยากรอย่างฉลาด" อย่างจำแนกแยกแยะเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่กินความถึงป่าไม้ สัตว์ป่า ดิน น้ำ แร่ ทิวทัศน์อันสวยงาม โบราณสถานและสถานที่สำคัญของชาติและคน ตลอดจนให้ความหมาย "คอนเซ็ปเวชัน" ซึ่งครอบคลุมถึงการคุ้มครองป่าและสัตว์ป่า การคุ้มครองน้ำ การชลประทาน การสร้างเขื่อน อุทกภัย และปัญหาที่กำลังประสบ ซึ่งเป็นการอธิบายและเผยแพร่ความรู้เรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างเป็นระบบ ครอบคลุมและเผยแพร่กว้างขวางเป็นครั้งแรก ๆ ในประเทศไทย⁸⁷

นอกจากกิจกรรมที่กล่าวมาแล้ว ยังพบว่านิยมไพรสมาคมได้จัดตั้งสาขาของสมาคมในจังหวัดกาญจนบุรีเพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ รวมทั้งการช่วยประชาชนใน

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 189.

⁸⁶ สันจิติตา กาญจนพันธ์ุ, "ความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมและความคิดสีเขียวในเมือง," หน้า 211-212; สุภาพ เลขะกุล และคณะ, บรรณาธิการ, การต่อสู้และผลงานของนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล, หน้า 191-192.

⁸⁷ สุภาพ เลขะกุล และคณะ, บรรณาธิการ, การต่อสู้และผลงานของนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล, หน้า 190; โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับคำอธิบายของนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ใน บุญส่ง เลขะกุล, การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (พระนคร: โครงการพัฒนาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2504) ในแง่หนึ่งอาจกล่าวได้ว่า "การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ" เป็นคำที่ใช้ในกลุ่มคนที่ทำกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติในช่วงต้นทศวรรษ 2500 พร้อมกับการประกาศใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 ในนัยความหมายเดียวกับ "คอนเซ็ปเวชัน" ตามแนวคิดแบบตะวันตก โดยช่วงก่อนหน้าคงใช้คำทับศัพท์ว่า "คอนเซ็ปเวชัน".

ท้องถิ่นจัดตั้งเขตห้ามล่าสัตว์ และการจัดให้มีงานวันคุ้มครองสัตว์ป่าแห่งชาติขึ้นในปี พ.ศ.2511 โดยกำหนดให้วันที่ 26 ธันวาคม ซึ่งเป็นวันที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงลงพระปรมาภิไธย ประกาศใช้พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ.2504 ให้เป็นวันคุ้มครองสัตว์ป่าแห่งชาติ และมีกิจกรรมเพื่อคุ้มครองสัตว์ป่า⁸⁸

สมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม

ในปี พ.ศ. 2511 ได้มีกลุ่มผู้ประกอบการวิชาชีพและนักวิชาการด้านสถาปัตยกรรมศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ โบราณคดี ปรัชญา นิติศาสตร์และศิลปกรรมศาสตร์ กลุ่มหนึ่ง รวมตัวกันเป็นคณะทำงานที่เรียกว่า "คณะกรรมการวิชาการสาขาอนุรักษ์ศิลปกรรม" ขึ้นภายใน สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งคณะกรรมการดังกล่าวได้เขียนบทความลง หนังสือพิมพ์และวารสารต่าง ๆ เพื่อเรียกร้องให้มีการคุ้มครองกำแพงเมืองเก่า คูเมือง ป้อม วัดวาอาราม และวังต่างๆ ในกรุงเทพฯ พระนครศรีอยุธยา เชียงใหม่ สุโขทัย สุรินทร์และนครศรีธรรมราช ตลอดจนริเริ่มตั้งโครงการอนุรักษ์ศิลปกรรมหลายโครงการ เช่น การย้ายและบูรณะหอไตรวัดระฆัง การฟื้นฟูสวนลุมพินี ติดตามโครงการบูรณะพระนครศรีอยุธยา ฯลฯ⁸⁹

ในเวลาต่อมาปรากฏว่าคณะกรรมการฯ ได้เรียนรู้จากประสบการณ์ในการทำงาน รณรงค์ด้านการอนุรักษ์ศิลปกรรมว่า การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมอย่างเดียวไม่เพียงพอเพราะ ธรรมชาติซึ่งเป็นที่ตั้งของมรดกทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ก็ประสบปัญหาความเสื่อมโทรมจนต้องมีการอนุรักษ์ เช่นเดียวกัน จึงได้มีการขยายงานออกไปครอบคลุมเรื่องการรณรงค์เพื่อธรรมชาติที่ดี ด้วยโดยจัดตั้งสมาคมขึ้นใหม่เพื่อทำงานทั้งด้านการอนุรักษ์ศิลปกรรมและการอนุรักษ์ธรรมชาติใน ลักษณะของสมาคมที่เป็นเอกเทศในชื่อ "สมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม" เมื่อปี พ.ศ. 2514⁹⁰

กิจกรรมที่เด่นชัดของสมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การเสนอให้รัฐบาล แก้ไขพระราชบัญญัติการผังเมืองและผังชนบท พ.ศ.2495 การเสนอให้รัฐบาลออกพระราชบัญญัติ ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2518 ตลอดจนงานรณรงค์เกี่ยวกับการอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม เช่น จัดบรรยายเผยแพร่ความรู้ การร่างหลักสูตรการศึกษาสิ่งแวดล้อม

⁸⁸ สุภาพ เลขะกุล และคณะ, บรรณาธิการ, การต่อสู้และผลงานของนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล, หน้า 192-194.

⁸⁹ สันจิวตา กาญจนพันธุ์, "ความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมและความคิดสีเขียวในเมือง," หน้า 214-215; "บทสัมภาษณ์ศิริชัย นฤมิตรราชการ," ภาจารย์สาร 14, 3 (พฤษภาคม - มิถุนายน 2530): 73.

⁹⁰ สันจิวตา กาญจนพันธุ์, "ความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมและความคิดสีเขียวในเมือง," หน้า 215.

เสนอต่อกระทรวงศึกษาธิการ การจัดทัศนศึกษา และการจัดทำวารสารเพื่อให้ข้อมูลข่าวสารแก่สาธารณชน ฯลฯ⁹¹

มีข้อสังเกตว่า การจัดตั้งสมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมมีเงื่อนไขส่วนหนึ่งมาจากความพยายามในการปกป้องตัวเองของคนที่มีความห่วงใยเรื่องความเสื่อมโทรมของศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งคิดเห็นทวนกระแสความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศที่เน้นเรื่องวัตถุนิยมเชิงพาณิชย์ ละเลยเรื่องศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม รวมถึงการขัดผลประโยชน์หรือสิทธิฐานะของผู้ใหญ่ในบ้านเมืองและการถูกข่มขู่ เพ่งเล็งให้ร้าย ทำให้คนที่ทำงานด้านการอนุรักษ์ อาทิ ศิริชัย นฤมิตรราชการ, มยุร วิเศษกุล, สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ฯลฯ มารวมตัวกันจัดตั้งเป็นสมาคม⁹²

กลุ่มชาวบ้าน: ภาพสะท้อนจากการคัดค้านเขื่อนภูมิพล

กล่าวได้ว่าการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนภูมิพลของกลุ่มชาวบ้านซึ่งได้รับผลกระทบโดยตรงและโดยทันทีเมื่อเขื่อนภูมิพลเริ่มต้นสร้าง ถือเป็นกรณีการเคลื่อนไหวเรื่องทรัพยากรธรรมชาติที่ปรากฏอย่างชัดเจนครั้งแรก ๆ ของกลุ่มชาวบ้านที่มีต่อการจัดการน้ำโดยรัฐ ดังปรากฏว่าในช่วงปลายปี พ.ศ. 2502 กลุ่มชาวบ้านตำบลบ้านนา อำเภอสามเงา จังหวัดตาก ได้สละเงินกันให้กำนัน อดีตกำนันและอดีตผู้ใหญ่บ้าน เดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อขอความเห็นใจจากรัฐบาล โดยรัฐบาลได้ส่งตัวแทนมาประชุมร่วมกับกลุ่มชาวบ้าน พร้อมกับคำมั่นสัญญาเกี่ยวกับค่าทำขวัญหรือค่าเสียหายจากการรื้อถอนบ้านเรือนและการอพยพชาวบ้าน ตลอดจนที่ทำกินใหม่ที่มีที่นาและน้ำเรียบร้อย⁹³

อย่างไรก็ดีข้อประชุมและคำมั่นสัญญาต่างๆ ที่ตัวแทนรัฐบาลให้กับชาวบ้านไม่เป็นไปดังที่กล่าว ดังนั้นกลุ่มผู้นำของชาวบ้านนาได้มีการประชุมกันอาทิตย์ละ 2-3 ครั้งเพื่อขอค่าทำขวัญให้มากขึ้น กระทั่งกลุ่มผู้นำของชาวบ้านนาได้สลายตัวไป เนื่องจากทราบจากผู้ว่าราชการจังหวัดกำลังจะสั่งให้จับกุมและตั้งข้อหาเป็นผู้ก่อกวนความสงบภายใน⁹⁴

ประเด็นสำคัญของกรณีการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านนาอยู่ที่ว่า ชาวบ้านนาต่อต้านการอพยพจากที่ทำกินไปยังที่จัดสรรซึ่งกรมชลประทานจัดให้ ดังปรากฏในบันทึกของปราโมช มาลาทอง (ป.มาลาทอง) อดีตกำนันตำบลบ้านนาซึ่งเป็นบันทึกที่ไม่เป็นทางการ

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 216-217.

⁹² "บทสัมภาษณ์ศิริชัย นฤมิตรราชการ," หน้า 74.

⁹³ สูดแดน วิสุทธิลักษณ์, "เสียงร้องของคนเหนือเขื่อน," *เมืองโบราณ* 28, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2545): 48-49.

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

“ปี 2503 ชาวบ้านนา ก็ถูกสั่งให้อพยพลงมาอยู่ในที่จัดสรรที่กรมชลประทานเขาจัดให้ การอพยพครั้งนี้ยากลำบากมาก เพราะราษฎรไม่ยินยอมหรือไม่คิดอพยพ เพราะที่อยู่อาศัยนั้นมีพร้อมทุกอย่างไม่เดือดร้อนแต่ประการใด เมื่อรัฐบาลเขาต้องการความเจริญของประเทศชาติแล้วพวกบ้านนาจอก็อยู่ไม่ได้ เพราะเขื่อนสร้างเสร็จน้ำจะท่วม จำเป็นต้องอพยพลงมาอยู่ในที่จัดสรรที่อยู่เวลาปัจจุบันนี้ บ้านนาเดิมนั้นก็กลายเป็นทะเลสาบต่อไป... พวกไม่ยอมลงก็ถอยล่นขึ้นไปอยู่ที่ราบสูงขึ้นไปอีก ก็มีหลายร้อยคน”⁹⁵

ควรกล่าวด้วยว่าการคัดค้านเขื่อนภูมิพลของกลุ่มชาวบ้านยังปรากฏในลักษณะของการนำเอาคติความเชื่อหรือตำนานท้องถิ่นมาใช้ในการคัดค้าน ดังเห็นได้จากการที่บันทึกของป.มาลาทอง ได้กล่าวถึงการปรากฏตัวของ “นายร่วง” หรือ “พระร่วงองค์ที่สอง” ซึ่งปลุกวงในที่จัดสรร อบรมชาวบ้านให้อยู่ในความสงบทำมาหากินตามความถนัดของตน อย่ามีการเบียดเบียนกัน โดยไม่ถึงหนึ่งปีก็ถูกนายอำเภอ (พระยาเดโช) ตามจับตัวจนต้องเร่ร่อนไปอยู่ตามวัดต่างๆ และถูกกล่าวหาว่าร่วมมือกับพวกในการปล้นฝรั่งที่สร้างเขื่อน จนพรรคพวกถูกจับกุมขังคุกไปหลายคน แต่นายร่วงได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้านจนนายอำเภอต้องยอมเจรจาด้วย ต่อมาชาวบ้านก็ยกย่องให้เป็นหัวหน้าที่ยิ่งใหญ่กว่านายอำเภอหรือตำรวจแม้แต่เมื่อเกิดคดีชาวบ้านก็จะให้นายร่วงเป็นผู้พิพากษา⁹⁶

เช่นเดียวกับที่หนังสือของยุทธ เดชคำรน ศึกษานิเทศก์ฝ่ายสามัญศึกษา ภาคการศึกษา 8 เชียงใหม่ ซึ่งเข้าร่วมกิจกรรมเดินทางเพื่อการศึกษา ระหว่างปิดภาคเรียนฤดูร้อน (ด.ศ.ร.) โดยเดินทางล่องแก่งแม่น้ำปิงเพื่อแสวงหาความรู้ในทางประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ตามจังหวัดต่าง ๆ เมื่อปี พ.ศ. 2502 มีการระบุว่าชาวบ้านในหมู่บ้านแห่งหนึ่งได้ต่อต้านการอพยพจากการสร้างเขื่อนภูมิพลโดยใช้วิธีถาม “เจ้าพ่อทุ่งจ๊ะ” ฝักดีสิทธิ์ของหมู่บ้านผ่านคนทรงว่าจะอพยพหรือจะสู้ ซึ่งคนทรงได้บอกเสมอๆ ให้ชาวบ้านต่อสู้ไม่ยอมโยกย้าย โดยชี้ว่าเจ้าพ่อจะช่วยกันน้ำที่ท่วมให้ แม้กระทั่งเมื่อทางการทดลองปิดน้ำเขื่อนจนเกิดน้ำไหลป่าและท่วมอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านก็ตัดสินใจ

⁹⁵ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, “นิเวศวิทยาการเมืองของการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ในประเทศไทย กรณีศึกษา โครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น,” หน้า 74.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน.

ไปกราบไหว้ให้เจ้าพ่อตัดสินใจว่าจะอยู่ต่อหรือโยกย้าย เมื่อเจ้าพ่อบอกให้โยกย้ายชาวบ้านจึงอพยพโยกย้ายต่างๆ ที่เชื่อแล้วว่ำน้ำท่วมเป็นจริง⁹⁷

มีข้อสังเกตคือ การนำเอาคติความเชื่อหรือตำนานท้องถิ่นมาใช้ในการคัดค้านเชื่อนงุมิพลของกลุ่มชาวบ้าน เป็นวิธีการตีแผ่ด้วยการปรับคติความเชื่อมาใช้ในการสร้างความชอบธรรมให้แก่งบปฏิบัติการของกลุ่มชาวบ้านโดยแสดงให้เห็นว่าวิธีการตีแผ่เกิดขึ้นในชุมชนมานานแล้ว ไม่ใช่เพิ่งเกิดขึ้นหรือรับมาจากนอกชุมชน โดยที่นัยสำคัญของปฏิบัติการของกลุ่มชาวบ้านอยู่ที่การเน้นเรื่องตำแหน่งแห่งที่ของประชาชน ดังกรณีเรื่องของ “นายร่วง” ซึ่งโดยรากฐานทางวัฒนธรรมแล้วชาวบ้านได้อ้างตำนานพระร่วงในสมัยสุโขทัยซึ่งเป็นผู้ก่ชาติมาใช้ในการต่อสู้โดยกล่าวถึงพระร่วงที่หมู่บ้านจัดสรรจากโครงการเชื่อนงุมิพลในฐานะ “ผู้ก่ประชาชน” ไม่ใช่พระร่วงในสมัยสุโขทัยที่มีฐานะเป็น “ผู้ก่ชาติ”⁹⁸

ควรต้องกล่าวถึงผลของการคัดค้านด้วยว่าเชื่อนงุมิพลได้สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2507 และกลุ่มชาวบ้านต้องย้ายไปยังพื้นที่จัดสรรที่รัฐจัดให้ อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตอีกประการหนึ่งว่า ช่วงทศวรรษ 2500 - ครึ่งแรกของทศวรรษ 2510 เป็นช่วงเวลาที่การเคลื่อนไหวของประชาชนถูกจำกัดและไม่ปรากฏเท่าไรนักเนื่องจากถูกควบคุมโดยรัฐหรือกลไกของรัฐอย่างเบ็ดเสร็จ โดยที่การเคลื่อนไหวเรื่องทรัพยากรธรรมชาติโดยกลุ่มชาวบ้านจะปรากฏอย่างชัดเจนในช่วงปี พ.ศ. 2518 - 2519⁹⁹

การตื่นตัวและการเคลื่อนไหวของกลุ่มนักศึกษาและนักวิชาการ

การตื่นตัวและการเคลื่อนไหวเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของกลุ่มนักศึกษาและนักวิชาการกล่าวได้ว่าปรากฏอย่างชัดเจนในช่วงทศวรรษ 2510 สำหรับกลุ่มนักศึกษาพบว่ามี การก่อตั้งชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในมหาวิทยาลัยแทบทุกแห่งในช่วงปี พ.ศ. 2515 - 2516 อันเป็นผลเกี่ยวเนื่องจากการเกิดกรณีแม่น้ำแม่กลองเน่าเสียและกรณีนายทหารและตำรวจล่าสัตว์ที่ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร¹⁰⁰ โดยที่กรณีหลังนั้นพบว่าในช่วงเดือนเมษายน 2516 กลุ่มนักศึกษาได้เคลื่อนไหวโจมตีการล่าสัตว์ของข้าราชการผ่านทางสื่อมวลชน การออกหนังสือและจัดอภิปรายที่หอประชุมใหญ่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งทำให้ประชาชนรู้สึกไม่พอใจการกระทำ

⁹⁷ยูทธ เดชคำรน, ล่องแก่งแม่ปิง (พระนคร: คลังวิทยา, 2510), หน้า 781-782.

⁹⁸ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, “นิเวศวิทยาการเมืองของการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ในประเทศไทย กรณีศึกษาโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น.”, หน้า 76.

⁹⁹ประกาศ ปิ่นตบแต่ง, การเมืองบนท้องถนน 99วันสมัชชาคนจนและประวัติศาสตร์การเดินขบวนชุมนุมประท้วงในสังคมไทย (กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2541), หน้า 19-22.

¹⁰⁰โปรดดูบทที่ 6 ของวิทยานิพนธ์

ของกลุ่มนักล่าสัตว์ ตลอดจนเป็นหนึ่งในปัจจัยที่ทำให้ขบวนการนักศึกษาเติบโตยิ่งขึ้น เนื่องมาจากผู้นำในการริเริ่มเคลื่อนไหวกรณีทุ่งใหญ่เป็นแกนนำของนักศึกษาและคณาจารย์จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ซึ่งชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในสถาบันการศึกษาต่างๆ หนุนช่วยอย่างเต็มที่ในประเด็นการเคลื่อนไหว อันส่งผลให้เป็นเรื่องที่ประชาชนรับได้และเห็นด้วยอย่างปฏิเสธไม่ได้¹⁰¹

ควรกล่าวด้วยว่าการเคลื่อนไหวของกลุ่มนักศึกษาถือได้ว่าเป็นจุดก่อตัวของขบวนการทางนิเวศวิทยาในประเทศไทย ซึ่งจะปรากฏชัดเจนยิ่งขึ้นหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 โดยมีองค์กรด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นในสังคมไทยหลายองค์กร รวมทั้งองค์กรด้านอนุรักษ์ธรรมชาติของนักศึกษาที่มีบทบาทและความเข้มแข็ง¹⁰²

ส่วนกลุ่มนักวิชาการนั้น กล่าวได้ว่า การตื่นตัวและการเคลื่อนไหวเรื่องทรัพยากรธรรมชาติปรากฏอย่างชัดเจนในช่วงเวลาใกล้เคียงกับการเคลื่อนไหวของกลุ่มนักศึกษา ดังพบว่าในปี พ.ศ. 2517 มหาวิทยาลัยมหิดลได้จัดทำวารสาร “สารสิ่งแวดล้อม” โดยชี้ว่าที่มาของวารสารมาจากความมุ่งมั่นที่จะเผยแพร่ทัศนะในการมองปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ถูกต้องและสร้างสำนึกร่วมเกี่ยวกับการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม เพื่อนำไปสู่การต่อสู้เพื่อแก้ปัญหาให้สัมฤทธิ์ผลและตรงเป้าหมาย¹⁰³

เช่นเดียวกับที่พบว่าช่วงปี พ.ศ. 2517 - 2518 เป็นช่วงเวลาที่การศึกษาวิชาสิ่งแวดล้อมตามแนวคิดด้วยระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาที่เชื่อมโยงปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งเชื่อมโยงความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์เข้าด้วยกันกำลังอยู่ในขั้นริเริ่ม และเริ่มมีการจัดตั้งโครงการศึกษาวิชาสิ่งแวดล้อมโดยตรงขึ้นในสถาบันการศึกษาบางแห่ง เช่น โครงการปริญญาโทของมหาวิทยาลัยมหิดล¹⁰⁴

มีข้อสังเกตว่าการเคลื่อนไหวของกลุ่มนักศึกษาและนักวิชาการ ตลอดจนองค์กรอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ก่อตัวขึ้นหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 มักจะให้ความสำคัญ

¹⁰¹ จรัล ดิษฐาอภิชัย, ก่อนจะถึง 14 ตุลา บันทึกร่วมใจที่ทรงจำเกี่ยวกับพัฒนาการและบทบาทของขบวนการนักศึกษายุคอุดม-ประชาส (กรุงเทพฯ: เมฆขาว, 2546), หน้า 144-146.

¹⁰² เดชา ศิริภัทร และวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, “นิเวศวิทยาและขบวนการเคลื่อนไหวทางนิเวศวิทยาปัจจุบัน,” ปรากฏสาร 14, 3 (พฤษภาคม-มิถุนายน 2530): 32.

¹⁰³ สารสิ่งแวดล้อม 1, 1 (ตุลาคม 2517): 2.

¹⁰⁴ เฉลิมรัฐ ชัมพานนท์, “การศึกษาวิชาสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย: รายงานการสำรวจเบื้องต้น,” วารสารพัฒนบริหารศาสตร์ 15, 3 (กรกฎาคม 2518): 366-367.

กับปัญหาสิ่งแวดล้อมในแง่มุมของการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและมลภาวะจากอุตสาหกรรมเป็นหลัก¹⁰⁵

จากที่กล่าวมาเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควรกล่าวด้วยว่าโดยภาพรวมแล้วการเคลื่อนไหวที่ปรากฏในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2490 - ทศวรรษ 2510 มีลักษณะของการเคลื่อนไหวที่กลุ่มเคลื่อนไหวแต่ละกลุ่มเกือบจะเป็นเอกเทศ ไม่มีการร่วมมือหรือประสานกันระหว่างกลุ่มต่างๆ เท่าไรนัก ดังที่เดชา ศิริภัทรและวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ นักพัฒนาเอกชนที่ทำกิจกรรมเคลื่อนไหวทางสังคมตั้งแต่ทศวรรษ 2520 ได้กล่าวว่า การเคลื่อนไหวทางนิเวศวิทยาในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2490 - ทศวรรษ 2510 เป็นไปในทิศทางที่การเคลื่อนไหวของกลุ่มนักศึกษา นักวิชาการและคนชั้นกลางในเมืองอยู่ในสถานะกระแสหลักของการเคลื่อนไหว ในขณะที่การเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านมีน้ำหนักน้อยกว่าโดยปัญหาของการเคลื่อนไหวในช่วงเวลาดังกล่าวอยู่ที่การขาดการประสานงานระหว่างกลุ่มต่างๆ และการที่กลุ่มเคลื่อนไหวกระแสหลักไม่สามารถเชื่อมต่อกับกลุ่มชาวบ้านซึ่งมักจะเป็นผู้รับผลกระทบจากปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม¹⁰⁶

อย่างไรก็ดีมีข้อที่ควรขยายความว่ากลุ่มนักศึกษาที่เคลื่อนไหวเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีความตระหนักและความพยายามในการเชื่อมต่อกับกลุ่มชาวบ้าน ดังพบว่าในหนังสือ "อนุรักษ์" ซึ่งจัดทำโดยชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสภาพแวดล้อม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้มีการกล่าวถึงปัญหาธรรมชาติและสภาพแวดล้อมโดยชี้ว่า ปัญหาหลักประการหนึ่งคือปัญหาความไม่เสมอภาคในการใช้ทรัพยากรที่ชาวบ้านซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศไม่มีโอกาสใช้ทรัพยากรที่พวกตนมีส่วนเป็นเจ้าของ และนักศึกษาควรทำหน้าที่ในการชี้ให้ประชาชนเห็นและเข้าใจปัญหาพยายามผลักดันให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา ตลอดจนสนับสนุนและมีส่วนร่วมในการต่อสู้ของประชาชนเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่สิ่งที่ดีกว่าที่เป็นอยู่¹⁰⁷

ขณะที่โดยภาพรวมของขบวนการนักศึกษาในช่วงปี พ.ศ. 2516 - พ.ศ. 2519 นั้นขบวนการนักศึกษาได้มีบทบาทในฐานะพันธมิตรสำคัญของกลุ่มชาวนาชาวไร่ในการจัดตั้ง "สหพันธ์ชาวนา ชาวไร่แห่งประเทศไทย" ซึ่งเป็นองค์กรของกลุ่มชาวนาชาวไร่ที่เคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อแก้

¹⁰⁵เดชา ศิริภัทร และวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, "นิเวศวิทยาและขบวนการเคลื่อนไหวทางนิเวศวิทยาปัจจุบัน," หน้า 32; นาท ดันทวิรุพันธ์, "ปัญหาสิ่งแวดล้อมคืออะไร," สารสิ่งแวดล้อม 1, 1 (ตุลาคม 2517): 3-15.

¹⁰⁶เดชา ศิริภัทร และวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, เรื่องเดิม, หน้า 32.

¹⁰⁷อนุรักษ์ (กรุงเทพฯ: ชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ธรรมศาสตร์, 2518), หน้า 131-142.

ปัญหาของชาวนาชาวไร่ รวมทั้งมีบทบาทในการสนับสนุนและดำเนินกิจกรรมของสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย¹⁰⁸

ประเด็นสำคัญคือแม้จะถือได้ว่ากลุ่มนักศึกษาที่เคลื่อนไหวเรื่องธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความตระหนัก ความพยายาม และช่องทางที่จะเชื่อมต่อกับกลุ่มชาวบ้าน หากแต่ในแง่มุมมองของการประสานงานกับกลุ่มเคลื่อนไหวเรื่องธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ถือเป็นกลุ่มคนชั้นกลางอย่างนิยมไพร่สมาคคมและสมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม อาจกล่าวได้ว่าการเคลื่อนไหวของ 2 กลุ่มไม่มีการประสานร่วมมือกัน ดังพิจารณาได้จากมิติที่ว่าชบวนการนักศึกษาในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2510 รับอิทธิพลของแนวคิดลัทธิมาร์กซ์สายเหมาเจ๋อตงและอิทธิพลของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.)¹⁰⁹ ซึ่งสาระหรือแก่นหลักของแนวคิดลัทธิมาร์กซ์ประการสำคัญอยู่ที่การเน้นเรื่องการต่อสู้ของประชาชนเพื่อเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางชนชั้นที่ประชาชนถูกกดขี่ขูดรีดจากชนชั้นปกครอง ได้แก่ชนชั้นศักดินาและนายทุน

ร่องรอยที่ปรากฏชัดเจนถึงแนวคิดที่ไม่เอื้อต่อการประสานร่วมมือระหว่างกลุ่มนักศึกษา กับกลุ่มเคลื่อนไหวเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของคนชั้นกลาง พิจารณาได้จากบทความในหนังสือที่จัดทำโดยกลุ่มนักศึกษา

"สิ่งที่เราต้องคำนึงไว้เสมอก็คือ สิทธิในการมีโอกาสได้ใช้ทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกันและสิทธิในการมีชีวิตอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดีนั้น มิใช่สิทธิที่จะได้มาด้วยการร้องขอ...ชาวไร่ชาวนาไม่มีวันจะได้รับความเห็นอกเห็นใจจากนายทุนและเจ้าของที่ดินและรัฐบาลที่มีได้เป็นของประชาชน....แต่จะมีขึ้นได้ก็ด้วยการต่อสู้เท่านั้น"¹¹⁰

¹⁰⁸ กนกศักดิ์ แก้วเทพ, "การต่อสู้ของชาวนาไทย ปี 2516-2519 สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย," ใน นฤมล ทับจุมพล และนิติรัตน์ ทรัพย์สมบูรณ์, บรรณาธิการ, **เส้นทางชาวนาไทย รำลึก 25 ปี สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย** (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงานโครงการเส้นทางชาวนาไทย, 2542), หน้า 32 - 63.

¹⁰⁹ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, **ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง รวมบทความเกี่ยวกับกรณี 14 ตุลาและ 6 ตุลา** (กรุงเทพฯ: 6 ลารำลึก, 2544), หน้า 90 - 95.

¹¹⁰ อนุรักษ์, หน้า 142. (ส่วนที่เน้นโดยผู้ศึกษา)

การเคลื่อนไหวเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่มีการประสานกันระหว่างกลุ่มคนที่หลากหลายชนชั้นจะปรากฏขึ้นในช่วงทศวรรษ2520 ดังเห็นได้ชัดจากการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนหลายกรณี